

Türkiye'nin Orta Asya Politikasında Süleyman Demirel'in Rolü

Sedef ZEYREKLİ YAŞ*

Özet

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasından sonra Orta Asya'da bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri Türkiye'nin ilgi alanına girmiş ve Türkiye bölgeye yönelik politikalar geliştirmeye başlamıştır. Tüm iktisadi ve siyasi sorunlarına rağmen Türkiye, Orta Asya devletleri ile ekonomik, kültürel ve siyasi alanda yakın ilişkiler içine girmiştir. Bu çerçevede çalışmanın amacı Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanlığı döneminde, Türkiye Orta Asya ilişkilerini ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan incelemek ve bu ilişkide Demirel'in rolünü ortaya koymaktır. Bu amaçla çalışmada, literatür taraması ve gazete makalelerinden yararlanarak ikili ve çok taraflı ilişkiler incelenmiş; yapılan içerik analizleri ile Demirel'in Orta Asya politikası açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Süleyman Demirel, Türkiye'nin Orta Asya Politikası, Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri

Süleyman Demirel's Role in Turkey's Central Asia Policy

Abstract

In the Aftermath of the Soviet Union Turkey started to interest in the newly independent Turkic Republics in 1991 and she was forced to pursue a foreign policy towards Central Asia. Despite her economic and political problems Turkey has maintained close ties to the Central Asian states in the economic, cultural and political fields. Within this context this paper's aim is to explore the Turkish-Central Asian relations in above mentioned fields with regard of Demirel's role in bilateral relations between Turkey and Central Asian countries. For this purpose the newspaper articles were used to analyse the bilateral relations and due to the content analysis of Demirel's speeches the Turkey's Central Asia policy will be explained.

Keywords: Süleyman Demirel, Turkey's Central Asia Policy, Summits of Turkish Speaking Countries

25 Aralık 1991 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) dağılmış, Orta Asya ve Kafkasya'da birçok devlet bağımsızlığını kazanmıştır. Türkiye, o günlerde bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetlerini tanıyan ilk ülke olmuş; Kazakistan, Tacikistan, Özbekistan, Azerbaycan ve Kırgızistan'dan oluşan bu devletlerle ortak bir dile, ortak bir hafızaya ve ortak bir kültüre sahip olunması ikili ve bölgesel ilişkilerin güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Türkiye ve Orta Asya ülkeleri bir milletin, farklı devletleri gibi davranmış; Türk dış politikası bölgede çok yönlü bir yaklaşım sergilemiştir.¹ Orta Asya'da bölgesel bir güç olmak isteyen Türkiye, tüm iktisadi ve siyasi sorunlarına rağmen, bu bölgeye yönelik politikalar üretmeye başlamış ve yeni Türk Cumhuriyetleri ile ekonomik, siyasi ve kültürel alanda yakın ilişkiler içine girmiştir. Türkiye, aynı zamanda Batı dünyası, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından, bu devletlere takip etmeleri gereken başarılı bir devlet modeli olarak sunulmuştur.² Bölgede İran yanlısı İslami rejimlerin kurulmasından çekinen Batı, açıkça Türkiye'yi desteklemiş ve 1993

* Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Programı, e-mektup: sedefzy@hotmail.com

¹ Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, "TİKA Hakkında", [http://www.tika.gov.tr/tika-hakkında/1,\(11.03.2013\)](http://www.tika.gov.tr/tika-hakkında/1,(11.03.2013)).

²Erol, Mehmet Seyfettin, Türkiye'nin Orta Asya Politikasına Rusya Federasyonu ve Bölge Ülkelerinden Genel Bir Bakış, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt: 7, Sayı:1, 2012, s. 1-20, s. 2.

Yılına kadar, Rusya Federasyonu aynı nedenle Türkiye'nin bölgedeki varlığına ve etkili olma girişimlerine tarihte ilk defa göz yummuştur. Kafkasya ve Orta Asya'da yeni bağımsızlıklarını kazanmış Türk-Müslüman Devletler de, ilk günlerde bağımsızlıklarını sağlamlaştırabilmek, dünyada saygı görmek, statü kazanmak ve değişimlerini gerçekleştirmek için Türkiye'ye yaklaşmışlardır.³

Bu çerçevede, çalışmanın amacı Orta Asya⁴ ülkeleri ile Türkiye arasında gelişen ilişkilerin irdelenmesidir. Çalışmada, Türkiye-Orta Asya ilişkileri tüm dönemler açısından ele alınmayacak olup; Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanlığı yaptığı 1993-2000 arası dönemdeki ilişkiler incelenecektir. Ayrıca, çalışmada sadece Orta Asya ülkeleri ile olan ilişkiler ele alınacağından, Hazar Havzası enerji kaynakları ve Ekonomik İşbirliği Örgütü gibi diğer birçok ülkenin de müdahil olduğu konulara ve toplantılara değinilmeyecektir. Türk Cumhuriyetleri Zirvelerine, her ne kadar Orta Asya ülkeleri dışında yer alan Azerbaycan katılmış olsa da, bu zirveler istisna tutularak çalışmanın kapsamına dahil edilmiştir.

Çalışmada, literatür taramasından ve gazete makalelerinden yararlanılmıştır. Ancak tüm gazetelerin arşivlerine erişmek mümkün olmamış; bu sebepten yazar tarafından, erişim kolaylığı açısından Milliyet gazetesi makaleleri incelenmiştir. Çalışmada, "Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanlığı döneminde Orta Asya ülkeleri ile kurulan ilişkiler hangi boyutlardadır?", "Kurulan ilişkiler yeterli midir?", "Demirel'in Orta Asya ülkelerine yaklaşımı ne şekildedir?", "Demirel Orta Asya ülkelerine yönelik yaptığı konuşmalarında nasıl bir söylem benimsemiştir?" sorularına cevap aranmaktadır. Bu çerçevede, çalışmanın hipotezi şu şekilde formüle edilmiştir: "Süleyman Demirel, cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye'nin Orta Asya Ülkeleri ile ilişkilerinde motor rolü oynamıştır."

Çalışmanın planı ise şu biçimde şekillendirilmiştir. İlk olarak Türkiye ile Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkiler genel olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede 1989 yılından sonra ilişkilerin gelişimi, dönemsel olarak ele alınarak incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde, karşılıklı işbirliğinin sağlanması amacıyla oluşturulan bazı kuruluşlardan da bahsedilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Demirel'in Orta Asya politikası genel olarak incelendikten sonra, bu ülkelerle ikili ilişkiler ve Türk Cumhuriyetleri Zirveleri⁵ ele alınmıştır. Yine bu bölümde, Demirel'in Orta Asya'ya yönelik politikalarının anlaşılabilmesi açısından içerik analizine yer verilmiştir. Yapılan içerik analizi için Demirel'in cumhurbaşkanlığı döneminde gerçekleşen ilk zirve olan İkinci Türk Cumhuriyetleri Zirvesi ile Demirel'in cumhurbaşkanlığı döneminde gerçekleşen son zirve olan Altıncı Türk Cumhuriyetleri Zirvesi'nde yaptığı açılış konuşmaları ele alınmıştır. Böylece cumhurbaşkanlığının başında ve sonunda yaptığı konuşmalar esas alınarak, Demirel'in söylemlerinde herhangi bir değişikliğinin olup olmadığı incelenmiştir.

Üçüncü bölümde eğitim alanındaki işbirliklerinden yola çıkarak Demirel'in Orta Asya'daki Türk okullarına bakışı ele alınmış; dördüncü bölümde ise ekonomik ve ticari işbirlikleri bağlamında bölgeye yapılan yatırımlar irdelenmiştir.

³ Aydın, Mustafa, Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler, Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 370.

⁴ Orta Asya kavramı, SSCB cumhuriyetleri; Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ı kapsamakla birlikte, kavram tarihsel süreç içinde farklı kültürlerde farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. Çalışmada Orta Asya kavramı yukarıdaki beş ülkeyi kapsayacak şekilde kullanılmıştır (Türk, Fahri, Türk, Azerbaycan ve Orta Asya'da Değişim Sürecinde Ortaya Çıkan Turancı Siyasi Hareketler (1989-2007), Bilgi, Sayı: 51, Güz 2009, s. 207).

⁵ İlk düzenlendiği dönemde Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları Zirvesi olarak adlandırılan bu zirveler 1998 yılından sonra Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi olarak adlandırılmıştır. Çalışmada bu zirvelerden, Türk Cumhuriyetleri Zirvesi olarak söz edilecektir.

Son olarak ise, beşinci bölümde, Demirel'in Orta Asya'ya yönelik politikaları ile Ahmet Necdet Sezer ve Abdullah Gül'ün yaklaşımları incelenmiştir. Bu amaçla yapılan içerik analizi aracılığıyla, Demirel'in söylemlerindeki vurgular ile Sezer ve Gül'ün söylemlerindeki vurgular karşılaştırılmıştır. Bu noktada, Sezer'in cumhurbaşkanlığı döneminde gerçekleşen ilk zirve olan ve 2001 yılında İstanbul'da gerçekleşen Yedinci Türk Cumhuriyetleri Zirvesi ile Gül'ün cumhurbaşkanlığı döneminde gerçekleşen ilk zirve olan ve 2009 yılında Nahçıvan'da gerçekleşen Dokuzuncu Türk Cumhuriyetleri Zirvesi'nin açılış konuşmaları içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu çerçevede, ikinci bölümde Demirel'in konuşmaları üzerine yapılan içerik analizinden hareketle, Demirel'in Altıncı Türk Cumhuriyetleri Zirvesi'nde kullandığı kelimelere, Sezer ve Gül'ün ne kadar vurgu yaptığı incelenmiştir. Böylece, söylemler arasında bir sürekliliğinin olup olmadığı ve Orta Asya'ya bakışın devlet başkanları düzeyinde değişip değişmediği analiz edilmeye çalışılmıştır.

Türkiye ve Orta Asya İlişkilerine Genel Bakış

Türkiye, Kurtuluş Savaşı'nın zor günlerinde kendisi için değerli olan Moskova ile işbirliğini sağlamak için, Sovyetlerle 1921 yılında Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması imzalamıştır. Türkiye bu anlaşma ile Sovyetlerin Türkiye'de komünizmi yaymama garantisine karşı, Turancı⁶ akımları desteklememe sözü vermiş ve "Dış Türkler" konusunu 1990'lı yıllara kadar rafa kaldırmıştır.⁷

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, çoğunluğu Türkçe konuşan Orta Asya ülkeleri Türk dış politikasının ilgi alanına girmiş ve Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki ilişkiler siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda hızla gelişmeye başlamıştır. Bu çerçevede, özellikle Turgut Özal (1989-1993) ve Süleyman Demirel'in (1993-2000) cumhurbaşkanlıkları döneminde Turancı düşünceye sahip entelektüeller Türkiye'nin Orta Asya politikasının belirlenmesinde önemli bir rol oynamışlardır.⁸ Bu çerçevede dönemsel olarak Türkiye'nin Orta Asya politikasına genel olarak bakıldığında, 1989-1991 döneminde Türkiye'nin Sovyet cumhuriyetlerindeki milliyetçi hareketlerden genelde uzak kalmayı tercih ettiği ve geleneksel dış politikası bağlamında ilişkilerini Moskova merkezli yürüttüğü söylenebilir. 1991-1993 döneminde ise Türkiye bu devletleri tanıyan ilk ülke olarak bölgede model ve lider olma çabaları sergileyerek Rusya Federasyonu'nu göz ardı eden, hatta bölgedeki Rus etkisini kırmaya yönelik aktif bir politika izlemiştir. Bu dönemde Türkçü-Turancı ve İslamcı söylemler önem kazanmış ve Türkiye bölgede plansız, programsız etki mücadelesine girişmiştir.⁹ Türkiye ile Orta Asya ülkeleri arasında 1993 yılına kadar olan bu dönemde 140'tan fazla ikili anlaşma imzalanmış; Batılı ülkelerin

⁶ Turan kavramı İran kaynaklı olup; İran'ın kuzeyinde Türklerin yaşadıkları yerleri tarif etmek için kullanılmıştır. Turan kavramı 1893'ten itibaren Macarlar tarafından kendi köklerini ve eski anavatanlarını tanımlamak için kullanılmaya başlamış; daha sonraları Paikert adlı bilgin bütün Turan halklarının birleşmesini gündeme getirmiştir. Paikert'in tanımına göre, bu halklar arasında Macarlar, Finler, Bulgarlar, Türkler, Tatarlar, Kafkasya ve Sibiryalı Türkleri, Tibetliler, Himalaya halkları, Tamliler, Mançuryalılar, Çinliler, Koreliler ve Japonlar bulunmaktadır. Ziya Gökalp'e göre ise Turan, bütün Türkleri bir araya toplayan ülküsel vatanın ortak adı olmakta ve Gökalp Türklerin oturduğu ve Türkçenin konuşulduğu bütün ülkeleri Turan olarak nitelemektedir (Türk, a.g.e., s. 208, 209).

⁷ Gürsoy, Abdulkadir, Küreselleşme Etkisinde Türk Dış Politikasında Eğilimler: Avrupa mı, Avrasya mı, Orta Asya mı?, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara 2007, s. 19.

⁸ Türk, Fahri, Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri Arasındaki İlişkiler (1992-2012), Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Ortadoğu 1990'lardan Günümüze, Editör: Fahri Türk, Paradigma Akademi Yayınları, Edirne 2013, s.1.

⁹ Aydın, a.g.e., s. 371.

de desteğiyle Türkiye, Orta Asya cumhuriyetlerine örnek alabilecekleri laik, demokratik ve serbest pazar ekonomisini benimsemiş bir ülke olarak sunulmuştur.¹⁰ Ancak bu dönemde, Orta Asya cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki siyasi ilişkiler yeterince geliştirilememiş ve Batı tarafından da desteklenen “Türk Modeline” fazla itibar edilmediği görülmüştür. Bunun en önemli nedenleri arasında; Orta Asya ve Kafkasya’yı Rusya’nın iç politikası olarak değerlendiren Türkiye’nin bölge hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması, bölgede yaşanan hızlı gelişmelere hazırlıksız yakalanması, bölge ülkeleri ile belirli bir plan ve sistem dâhilinde, kurumsal ilişkilerin başlatılması yerine; bölgeye “Ağabey Devlet” profiliyle yaklaşarak aceleci ve duygusallığın ağır bastığı bir politika izlemesi ve yerine getirilmesi zor olan taahhütlerde bulunması sayılabilmektedir. Bu duygusal yaklaşımlar, resmi ziyaretler sırasında ve medyaya verilen demeçlere de yansımış, kullanılan hatalı söylemler, bölge ülkeleri tarafından şüphe ile karşılandığı gibi Türk modelinin şansını da oldukça azaltmıştır.¹¹

1993-1995 dönemine gelindiğinde, bölgesel açıdan Sovyetler Birliği’nin dağılmasından doğan boşluğu Rusya Federasyonu’nun dolduracağı anlaşılmış; Türkiye’nin de kendi yetersizliklerini ve sınırlarını algılamasıyla birlikte bölge ülkeleri ile ilişkilerini istediği düzeye çıkaramamaktan dolayı büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır.

1995 yılından sonra ise, Türkiye’nin hem kendi gücünü hem de bölgesel gerçekleri daha iyi analiz eden, Rusya Federasyonu’nu dışlamayan, daha gerçekçi, dengeli ve karşılıklı işbirliğine dayalı bir politika geliştirme çabası içinde olduğu gözlemlenmiştir.¹² Bu çerçevede, bu dönemde, ilişkilerin gerçek bir işbirliği haline gelebilmesi için, parlamentolar arasında, ilk olarak 1994 yılında Azerbaycan Parlamentosu ile 1995 yılında Kırgızistan; 1996 yılında ise Kazakistan parlamentoları ile Türkiye Büyük Millet Meclisi(TBMM) arasında geniş işbirliği ve dayanışma hükümleri içeren protokoller imzalanmıştır. Bu üç protokol incelendiğinde hepsinde ortak olan bazı ilkelerin; güçlü dostluk ve kardeşlik ilişkilerini daha da geliştirmek için parlamentoların üzerlerine düşen görevleri yerine getirmeleri, bu amaçla başkanların, başkanlık divanı üyelerinin, dostluk gruplarının ülkelerin çıkarlarını ilgilendiren konularda sık sık birbirlerine danışmaları, parlamento düzeyinde diğer her türlü etkinliğin yapılması ve ülkeler arasında imzalanan çeşitli diğer anlaşmaların uygulanmasında çaba harcanması şeklinde sıralandığı görülmektedir. Ayrıca, diğer Türk cumhuriyetleri parlamentoları ile tam bir işbirliği sağlayacak girişimlerde bulunmak da bu protokollerde yer almıştır. Bu bağlamda ise, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Azerbaycan’ı kapsayan ziyaret programının uygulanmasına geçilmiş ve resmi gezi 11-20 Mart 1997 tarihinde milletvekili kurulu¹³ tarafından gerçekleştirilmiştir. Ziyaretlerin ardından “Azerbaycan, Türkiye ve Orta Asya Türk cumhuriyetleri Parlamentolararası Birlik Statüsü ve İçtüzüğü” hazırlanmıştır.¹⁴

¹⁰ Yalçınkaya, Fatih, Türkiye ve Orta Asya Devletleri Arasındaki Siyasi ve Diplomatik İlişkiler-Hükümetlerüstü Kuruluşlar (1992-2012), Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Ortadoğu 1990’lardan Günümüze,(Ed.) Fahri Türk, Paradigma Akademi Yayınları, Edirne, 2013, s. 25-26.

¹¹ Yapa, Ercan, 1991 Sonrası Türkiye’nin Kafkasya ve Orta Asya’daki Rolü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Kocaeli 2008, s. 37.

¹² Aydın, a.g.e., s. 372.

¹³Bu kurul, meclisteki temsil oranına göre Refah Partisi’nden iki; Anavatan, Doğruyol, Demokratik Sol ve Cumhuriyet Halk partilerinden ise birer milletvekilinden oluşturulmuştur.

¹⁴ Kalemli, Mustafa, Türk Dünyasının Genel Değerlendirmesi, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 15, Cilt 1, Semih Ofset, Ankara 1997, s. 23-26.

Kültürel işbirliğinin sağlanabilmesi için ise, Türk cumhuriyetleri ile protokoller ve anlaşmalar imzalanmış ve kültürel işbirliğinin kurumsallaşması amacıyla da, Türk Cumhuriyetlerinin Kültür Bakanları ile Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanı'nın 12 Temmuz 1993'te imzaladıkları anlaşma ile Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSÖY) kurulmuştur. TÜRKSÖY'un amaçları arasında; Türk dilinin konuşulduğu ülke ve topluluklar arasında kültürel ilişkileri geliştirmek, tarihi ve coğrafi şartların sebep olduğu kültürel farklılıkları ortadan kaldırmak, Türk kültürünü araştırıp geliştirerek uluslararası alanda tanıtmak, Türk kültürünü kendi öz kaynaklarına bağlı kalıp geliştirerek yabancı kültürlerin etkisinden kurtarmak ve kendi özgün kimliği ile gelecek nesillere aktarmak yer almıştır. Bu çerçevede, TÜRKSÖY üye ülkelerin katılımıyla birçok toplantı, sempozyum, sergi düzenlenmiş; kültür, sanat, dil ve yayın konularında önemli etkinliklerde bulunmuştur.¹⁵

Orta Asya ile ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla kurulan bir diğer önemli kuruluş; bölgede yapılacak faaliyetleri ve dış politika önceliklerini uygulayacak, koordine edecek bir organizasyon ihtiyacı üzerine kurulan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)'dır. TİKA program koordinasyon ofislerinin ilki Türkmenistan'da açılmış; ilerleyen dönemlerde Avrasya bölgesinde bulunan ofis sayısı altıya çıkmıştır. Türk dış politikasında aktif politika anlayışının yerleşmesi ile TİKA ortak değerlere sahip olunan ülkeler başta olmak üzere birçok bölge ve ülkede Türk dış politikasının bir aracı haline gelmiştir. TİKA'nın o yıllardaki amacı, Türk cumhuriyetlerinin kendi sosyal yapısını üretmesi, kendi kimliğini sağlıklı bir şekilde inşa etmesi, kültürel ve siyasi hakların gelişmesi, teknik alt yapı konusunda eksiklerin giderilmesi olarak özetlenebilmektedir. TİKA, eğitim, sağlık, tarımsal kalkınma, maliye, turizm ve sanayi alanında birçok proje ve faaliyet yürütmektedir.¹⁶ Örneğin TİKA tarafından sürdürülen Türkoloji Projesi aracılığıyla, Türk dilinin kullanımının yaygınlaştırılması, Türk tarihinin ve kültürünün öğretilmesi amacıyla 1990 yılında başlayan faaliyetler sürdürülmektedir.¹⁷

Türkiye kurduğu ekonomik ve siyasi ilişkiler ile başta eğitim dalında yapılan işbirliği sayesinde, halkların yakınlaşmasını sağlamış, Türk zirveleri aracılığıyla da daha etkili bir ilişkinin temeli atılmıştır. Bu çerçevede, yukarıda bahsedildiği gibi, 1993–1995 döneminde, Türkiye'nin heyecanla ancak plansız, programsız yürüttüğü etki mücadelesinin yeterli olamayacağı görülmüş, SSCB'den doğan boşluğu varisi Rusya'nın dolduracağı anlaşılmaya başlanmıştır. Türkiye bölgeye yönelik olarak, hesaplarına Rusya'yı da katmak zorunda kalmış, 1995 yılından sonra politikasını Rusya Federasyonunu dışlamayacak ve denge kuracak şekilde düzenlenmiştir.¹⁸

Sonuç olarak, Türkiye'nin Orta Asya Türk cumhuriyetleri ile ilişkileri “Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Dünyası” söylemi ile geliştirilmiş; bu çerçevede Türk dünyasının bütünleşmesi hedeflenmiştir. Bu hedefe yönelik olarak, Türk zirveleri, ikili ilişkiler kapsamında ekonomik işbirliği girişimleri, askeri yardımlar gibi büyük ama uzun vadede sonuçsuz adımlar atılmış ve tam olarak istenilen başarı elde edilememiştir.¹⁹

¹⁵ Kahraman, İsmail, Türk Dünyasının Kültürel Bütünleşmesi ve Temel Değerlerimiz, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 15, Cilt 1, Semih Ofset, Ankara 1997, s. 379.

¹⁶ Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, “TİKA Hakkında”, <http://www.tika.gov.tr/tika-hakkinda/1>, (11.03.2013).

¹⁷ Gömeç, Saadettin, Türkiye-Türk Cumhuriyeti İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 1/1, Sonbahar 2007, s. 120.

¹⁸ Gürsoy, a.g.e., s. 20-23.

¹⁹ Birsal, Haktan; Özkaya Duman, Olcay, Tarihten Günümüze, Günümüzden Geleceğe Bir Güç Mücadelesi Oyunu: Avrasya, Orta Asya ve Türkiye, TheJournal of AcademicSocialScienceStudies, Vol. 5, Issue 6, 2012, s. 85.

Demirel'in Orta Asya Politikası

Başbakanlığı döneminde Orta Asya ülkeleriyle yoğun temaslarda bulunup politikalar oluşturan Demirel, 16 Mayıs 1993 tarihinde cumhurbaşkanı seçilmiş ve cumhurbaşkanlığı döneminde de Orta Asya konusunu daima gündeminin ilk sıralarında bulundurmıştır.²⁰

Cumhurbaşkanı seçildikten sonra, 1993 yılı Eylül ayında gerçekleşen TBMM'nin açılış konuşmasında Demirel, Orta Asya politikası ile ilgili çeşitli mesajlar vermiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye'nin konumunun değiştiğini ve öneminin arttığını belirten Demirel, öncelikle, Türkiye'nin değişen bölge ve dünya şartlarına paralel politikalar üretilip uygulaması gerektiğinin altını çizmiştir. Türkiye'nin Orta Asya ülkelerini idare etme hevesinde olmadığını; bu ülkelerle barış ve işbirliğinin kurulmasına çalıştığını ifade etmiştir. Adriyatik'ten Çin Seddi'ne uzanan "Büyük Türklük" çizgisinin, yaklaşık yüz yıl gecikmeden sonra, giderek pekişmekte olduğunu; siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda serpilip geliştiğini belirtmiştir. Demirel, yaptığı konuşmada, bölgedeki enerji kaynaklarına da dikkat çekerek, bu kaynakların dünya pazarlarına aktarılmasında en güvenli ve ekonomik yolun Türkiye'den geçtiğini söylemiş; ayrıca Türk-Rus işbirliğinin, bölgenin barış, istikrar ve kalkınmasına büyük katkıları olacağına değinmiştir.²¹

Demirel, Türkiye ile Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkiye çok önem vermiş ve bölge ülkeleriyle ekonomik, kültürel, teknik birçok alanda işbirliği yapılmasını istemiştir. Bu çerçevede bölge ülkelere ziyaretler gerçekleştiren Demirel, tüm ziyaretlerinde, karşılıklı işbirliği ve dayanışmaya verdiği önem üzerinde durmuştur. Ayrıca Demirel, bu ülkelere karşı, eşitlik ve iç işlerine karışmama ilkesi çerçevesinde bir politika geliştirmiştir.

Devlet Başkanlığının beşinci yılına geldiğinde, cumhurbaşkanlığı köşkünde Milliyet gazetesini kabul eden Demirel, Türkiye-Orta Asya ilişkilerini değerlendirerek şu sözleri söylemiştir:

"[...] Türkiye, Avrasya meselesini dış politikanın en önemli meselelerinden biri yapmıştır. 150 sene sonra bu ülkelerin bağımsızlıklarını kazanması bizim için fevkalade büyük önem taşır. Bir büyük Türk dünyası vardır. Gerçi siz, Orta Asya ülkelerinin bunun çok farkında olmadığını düşünüyorsunuz. Bugün için böyle olabilir. Türk dünyası vardır ama, bir hayli aşındırılmıştır. Herkes durup düşünmek zorundadır, kimim, nereden gelip nereye gidiyorum. Kendileri de yavaş yavaş bunu konuşmaya başladılar. Siz Kazaklar bu Türki kimliğini pek kabul etmiyorlar diyorsunuz. Ona itiraz etmiyorum, bilinç zaafını kabul ediyorum. İşte biz, bunu gidermek istiyoruz[...] Biz onlara öz kardeşimiz gözüyle bakıyoruz. 150 sene sonra acılarını çektik [...] Taşkent'te, Almatı'da, Duşanbe'de Rusya'nın ne hakkı vardı? Ahalisi, kültürü kendinden değil. Binlerce kilometre mesafede ne arıyorsun demezler mi adama? Sonunda yıkıldı. Kendileri yıktı. Bu yıkıntının altından çıkan genç Türk cumhuriyetleri, bugün kabul etmeseler de yarın edecekler. Benim başbakanlığım döneminde hepsinin bağımsızlığını önce biz tanıdık. Bana geldiler, 'Ağabey, biz Türk'üz. Dilimiz bir, gönlümüz bir, dinimiz bir, şarkımız bir, ninnimiz bir, bize kardeş demezler de kime derler' dediler. Siz yazmışsınız, hırçınlık yapıyorlar, Türkiye yumuşak davranıyor. Öyle davranmaya mecburuz. Öyleyse istediklerini yapabilirler. Hayır, yapamazlar. Bu ülkelerde bugün etkili bir kamuoyu yok, ama yarın olur. Bizim istediğimiz, herkes kendi kökünü doğru bulsun. O zaman Türkiye'ye bakış açıları çok değişecek. Hepsinin modeli Türkiye olacak. Demokratik, laik

²⁰ Turgut, Hulusi, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Avrasya ve Demirel Doğu Yakasının Hikâyesi, I. Cilt, ABC Basın Ajansı, İstanbul 2001, s. 199.

²¹ Aynı yerde, s. 199-204.

ve piyasa ekonomisinin en iyi uygulandığı yer burası. Başka hangi modeli alacaklar.”²²

Demirel’in bu sözlerinden Orta Asya cumhuriyetlerine verilen önem anlaşılmaktadır. Türkiye’yi bu ülkeler için rol model olarak gösteren Demirel, ortak köklerden gelen milletlerin birlikteliğinin önemine dikkat çekmiştir. Demirel, verdiği demeçte, henüz ortak bir Türk bilincinin oluşmadığını kabul etmekte ve bu bilinci oluşturmak için çalıştıklarını belirtmektedir. Ayrıca, Demirel tarafından yapılan değerlendirmeye göre, Türkiye’nin Orta Asya ülkelerine yönelik stratejisinde dört temel hedef bulunmaktadır.

İlk olarak kardeş cumhuriyetlerin uzun yıllar sonra kazandıkları bağımsızlıkları korunmalı ve güçlendirilmeli, artık geri döndürülemez bir durum haline gelmelidir. Bu çerçevede, bu ülkelerin demokratik, laik, piyasa ekonomisine dayalı kalkınma modeli benimseyerek dünya ile her alanda bütünleşmeleri için Türkiye her türlü siyasi, ekonomik ve teknik desteği vermelidir. İkinci olarak Orta Asya ülkeleri, Türkiye üzerinden dünyaya açılabilmelerini sağlayacak alternatif iletişim ve ulaşım yollarına kavuşturulmalıdır. Üçüncü olarak, Orta Asya ülkeleriyle Türkiye arasında, eğitim ve kültür alanında, ortak tarih ve kültür birikimi zemininde somut işbirliği mekanizmaları oluşturulmalıdır. Dördüncü olarak ise, mevcut coğrafyada bulunan ve yakın bir gelecekte yer üstüne çıkarılacak olan yeni enerji kaynaklarının dünya pazarlarına Türkiye üzerinden ulaştırılabilmesinin, bu ülkelerin ekonomik açıdan dünya ile bütünleşmeleri bakımından olduğu kadar, bağımsızlıklarının güçlendirilmesi bakımından da zorunlu olduğu belirtilmiştir.²³

Son olarak, konu açısından, Süleyman Demirel’in başkanışmanı Namık Kemal Zeybek’in de Orta Asya ile ilgili yaklaşımı önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Zeybek’in görüşleri, kendi ifadeleriyle aşağıdaki şekildedir:

“Bir ‘ağabeyden kurtulmuş ve bağımsızlıklarına yeni kavuşmuş bu kardeş cumhuriyetleri incitecek yaklaşımlardan kaçınmak gerekir. İlişkilerde asla üstünlük ve ağabeylik taslanmamalıdır. Onların bugün önem verdikleri alt kimliklerine yönelik incitici tutumlardan kaçınmak gerekir. Buna karşılık da, bu alt kimlikleri derinleştirecek söz ve davranışlardan da şiddetle kaçınmak gerekir [...] ‘Türk’ sıfatını kendimize ayırıp; Azerbaycan Türklerine Azeri, Türkmenistan Türklerine Türkmen, Kazakistan Türklerine Kazak, Kırgızistan Türklerine Kırgız, Özbekistan Türklerine Özbek, Başkurdistan Türklerine Başkurt, Tataristan Türklerine Tatar adını veriyoruz; onlardan ayrı bir millet gibi söz ediyoruz; sonra da arkasından anlamsız ‘kardeşlik edebiyatı’ yapıyoruz [...] Türkiye’nin önüne çıkan bu en büyük fırsatı zedeleyecek söz ve davranışlardan şiddetle kaçınmalıyız.”²⁴

Zeybek’in ifadelerinde, Orta Asya cumhuriyetleri ile ilişkilerin geliştirilmesinde üstünlük iddiasında bulunulmadan ortak benliğin önemine dikkat çekilmektedir. İlişkilerin, ülkelerin eşitliği üzerine şekillenmesi gerektiğini belirten Zeybek, özellikle yanlış söylemlerden kaçınılması gerektiğinin altını çizmektedir.

²² Başlamış, Cenk, Demirel’in Orta Asya Planı, Milliyet Gazetesi, 27.07.1998, s. 19, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/6cpE_x2B_9_x2F_VNmVdm9iKtuUmlw_x3D_x3D_, (06.05.2013).

²³ Aynı yerde.

²⁴ Zeybek, Namık Kemal, Önce Bilgi ve Bilinç, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 15, Cilt 1, Semih Ofset, Ankara 1997, s. 40-41.

Demirel'in Orta Asya Ülkeleri ile İkili İlişkileri

Demirel cumhurbaşkanlığı döneminde Orta Asya cumhuriyetleri ile ikili ilişkilere çok önem vermiş ve bu çerçevede gerek kendisi bu ülkelere ziyaretlerde bulunmuş; gerekse bu ülkelerden gelen devlet başkanlarını ağırlamıştır. Bu bağlamda, gerçekleşen görüşmeler kronolojik olarak aşağıda ele alınmaktadır.

Demirel 1993 yılında cumhurbaşkanı olduktan sonra, ilk olarak, 1994 yılının Haziran ayında Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov Türkiye'ye gelmiş ve Demirel ile görüşmelerde bulunmuştur. Çankaya'da gerçekleşen karşılama töreninde yaptığı konuşmada Demirel, Türkiye ile Türkmenistan'ın ilişkilerinin eşitlik, içişlerine karışmama, karşılıklı yarar, sevgi ve saygı temeline dayandığını belirtmiş; ilişkilerin ve işbirliğinin bölgenin kalkınmasına, refahına, istikrarına ve barışına hizmet ettiğinin altını çizmiş ve bu ilişkilerin daha ileriye götürülmesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁵ Demirel ve Niyazov, daha sonra, Türkmen Doğalgazı Boru Hattı Projesi'nin gerçekleştirilmesi konusunda tarafların kararlılığını teyit eden mutabakat zaptını imzalamışlardır. Demirel imza töreninde yaptığı açıklamada, Türkmenistan'ın uluslararası toplumla bütünleşmesine ve ekonomik kalkınmasına Türkiye'nin büyük ölçüde yardımcı olduğunu; iki ülke arasında telekomünikasyon alanında önemli adımlar atıldığını; karşılıklı öğrenci hareketliliği ve üniversiteler arası işbirliğiyle eğitim alanında gelişme sağlandığını belirterek boru hattının bir an evvel yapılması konusunda iki ülkenin de hem fikir olduğunu söylemiştir. Son olarak, Niyazov'un bu ziyareti sırasında Türkmenistan ve Türkiye arasında "Kardeş Şehirler Protokolü" de imzalanmıştır.²⁶

Ağır bir ekonomik kriz içinde olan ve ayrıca ciddi bir gıda sorunu bulunan Özbekistan, 1994 yılı içinde, Rusya'nın Özbekistan'a sattığı malların fiyatını çok fazla bir biçimde arttırması üzerine Rusya'yı şiddetle eleştirmiş ve Taşkent Moskova'ya Çin, Türkiye ve Pakistan gibi ülkelerle yakınlaşabileceğini hatırlatmıştır.²⁷ Ardından, 1994 yılı Haziran ayı içinde, Niyazov'un ziyaretinin hemen ardından, Özbekistan cumhurbaşkanı İslam Kerimov, cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından kabul edilmiştir. Yapılan görüşmelerde ilişkilerin daha da ileriye götürülmesi üzerinde durulmuş; Konsolosluk Anlaşması, Adli Yardımlaşma, Sivil Havacılık Anlaşmaları ile Dışişleri Bakanlıkları arasında danışma ve işbirliğine ilişkin protokoller imzalanmıştır. Ayrıca İkinci Türk Cumhuriyetleri Zirvesi'nin İstanbul'da yapılması konusunda mutabakata varılmıştır.²⁸

1994 yılında, Türk Cumhuriyetleri Zirvesi'nin başlamasından birkaç gün önce gelip cumhurbaşkanı Demirel ile temaslarda bulunan Kazakistan cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Türk Cumhuriyetleri Örgütü adıyla barış ve halkların refahına hizmet edecek olan bir örgütün kurulmasını önermiş ve iki ülke arasında "Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır. Ayrıca, Nazarbayev'in bu ziyareti sırasında, Ankara'nın Emek semtindeki Dördüncü Cadde'ye Demirel ve Nazarbayev'in de katıldığı bir törenle "Kazakistan" adı verilmiş; Nazarbayev bu olayın iki ülke halkının kardeşliğini ve dostluğunu pekiştirdiğini söylemiştir.²⁹

²⁵ Demirel'in Cumhurbaşkanlığı süresince gerçekleştirdiği diğer tüm görüşmelerinde burada belirtilen hususlar vurgulanmıştır.

²⁶ Turgut, a.g.e., s. 231-240.

²⁷ Akyol, "Davos'taki Demirel", Milliyet Gazetesi, 27.01.1994, s. 19, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/b2LDHCrRPNHLdJAAjVZyoQ_x3D_x3D_, (15.03.2013).

²⁸ Turgut, a.g.e., s. 243-248.

²⁹ Turgut, a.g.e., s. 263-270.

İkinci Türk Cumhuriyetleri Zirvesi'nin ardından Demirel, 1994 yılının Ekim ayında yüze yakın işadamının yer aldığı iki yüz kişilik bir heyet ile Türkmenistan'ın bağımsızlığının üçüncü yıldönümü törenlerine katılmak üzere Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'a gitmiş ve ALARKO-John Laing ortaklığı tarafından yapılan uluslararası havaalanı; Okan Holding tarafından inşa edilen Turgut Özal Makarna, Un ve İrmik Fabrikası; Üçgen İnşaat tarafından yaptırılan Ak Altın Oteli gibi çok sayıda tesisin açılışını yapmıştır. Bu gezi esnasında Demirel'in 20 Kasım 1994 tarihinde gerçekleştireceği açıklanan ve 10 gün sürmesi beklenen Orta Asya ülkelerini kapsayan gezisinin iptal edildiği öğrenilmiştir. Gezinin iptal kararında, İstanbul'da yapılan Türk Cumhuriyetleri Zirvesi ile İzmir'deki Türk Kurultay'ına tepki gösteren Rusya'nın tavrının neden olduğu ileri sürülmüş ancak cumhurbaşkanlığı kaynakları gezinin iptal edilmesinde Rusya'nın tavrının etkili olmadığını savunmuş ve iptal gerekçesinde Cumhurbaşkanı'nın son günlerde Türk devletlerinin liderleriyle çok sık bir araya gelmesinin rol oynadığını kaydetmişlerdir.³⁰

1995 yılının Haziran ayında Demirel, Kazakistan cumhurbaşkanı Nazarbayev'in konuğu olarak bu ülkeye üç günlük bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyareti sırasında Ahıska Türkleri'nin³¹ temsilcilerini de kabul eden Demirel, Ahıska Türkleri'nin sınırsız olmadığını, Türkiye'nin kendilerine sahip çıkacağını belirtmiştir. Demirel ve Nazarbayev arasındaki görüşmelerin ve iki ülke arasındaki resmi toplantının ardından "Mutabakat Bildirisi" imzalanmıştır. Yayınlanan bildiriye, iki ülke arasındaki işbirliğinin güçlendirilmesinde mutabık kalındığı, Türk tarafının Kazakistan'ın ekonomik ve yapısal reform çabalarını imkânları ölçüsünde desteklemeye devam edeceği, iki ülke arasında mal, hizmet ve sermayenin etkin bir biçimde dolaşmasının teşvik edileceği belirtilmiştir.³²

Kazakistan'da yapılan görüşmelerin ardından 1995 yılı, Ağustos ayında Demirel, Kırgızistan'ın Başkenti Bişkek'te düzenlenen Manas'ın doğumunun 1000. Yılı kutlamaları törenleri ile Üçüncü Türk Cumhuriyetleri Zirve toplantısına katılmıştır.³³ Demirel,

³⁰ Çevikcan, Serpil, Demirel'den Orta Asya Gezisine İptal, Milliyet Gazetesi, 26.10.1994, sf. 16, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/jSGjHqPz44XSUBwZofWGOg_x3D__x3D_, (15.03.2013).

³¹ Günümüzde Ahıska bölgesi terimi, 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması ile sınırlarımız dışında kalan ve Gürcistan'ın Güney-Batı bölgesindeki Adigön, Ahıska, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanovka ile bu idari birimlere bağlı 200'ün üzerinde köyden oluşan bölgeyi; Ahıska Türkleri, terimi de bu bölgede yaşarken, 1944 yılında sürgün edilen ve bir daha bu topraklara dönemeyen Türkleri ifade etmek üzere kullanılmaktadır (Demiray, Erdinç, Anavatanlarından Sekiz Ülkeye Dağılmış Bir Halk: Ahıska Türkleri, TurkishStudies, Vol. 7/3, Summer 2012, Ankara, s. 878). XVI. yüzyıldan 1828 Rus işgaline kadar Anadolu'dan getirilerek yerleştirilen ve Anadolu Türklüğünün ayrılmaz bir parçası olan Ahıska Türklerinin anavatanı bugünkü Gürcistan Cumhuriyeti'nin toprakları içinde kalan ve Türkiye ile komşu olan Ahıska bölgesi olmaktadır. Buraya yerleşen Türklere Ahıska Türkleri denmesinin sebebi ise buldukları bölgenin coğrafi isminin Ahıska olmasından ileri gelmektedir. II. Dünya Savaşı yıllarında Stalin'in tehlikeli halklardan gördüğü Ahıska Türkleri, 1944 yılı Kasım ayında Orta Asya'ya sürülmüş ve Sovyetler Birliği'nin son yıllarına kadar bu bölgede yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Ancak, Sovyetler Birliği'nin son dönemlerinde Ahıska Türkleri Özbekistan'dan kovulmuşlardır. Bu dönemde Ahıska Türklerine Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan devletleri göçmen statüsü elde etme hakkı tanımışlardır. Ahıska Türkleri bugün göçmen olarak 15'e yakın ülkede yaşamakta ve en kalabalık oldukları ülkeler ise Türkiye, Kazakistan, Rusya Federasyonu, Azerbaycan ve Kırgızistan olarak sıralanabilir (Seferov Rehman; Akış, Ayhan, Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yaşadıkları Coğrafyaya Göçlerle Birlikte Genel Bir Bakış, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 24, Güz 2008, Konya, s. 396).

³² Turgut, a.g.e., s. 333-341.

³³ Güvener, Eren, Dünyanın Gözü Avrasya'da..., Milliyet Gazetesi, 01.09.1995, sf. 25, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/vYPcMNHCCRK1G2NMDWRvwQ_x3D__x3D_, (15.03.2013).

zirvenin ardından cumhurbaşkanı sıfatıyla, Ağustos ayında ise ilk defa Tacikistan tarafından konuk edilmiştir.³⁴ Demirel bu ziyareti sırasında yaptığı konuşmada ekonomi, eğitim ve kültür başta olmak üzere her alanda Türkiye'nin Tacikistan'la daha ileri ölçüde işbirliği yapmak istediğini belirtmiş ve iki ülke arasında çeşitli anlaşmalar ve ortak bir bildiri imzalanmıştır.³⁵ Bu ziyaretin ardından Tacikistan tarafından cumhurbaşkanı düzeyinde ilk ziyaret ise, 1996 yılının Mayıs ayında Tacikistan cumhurbaşkanı İmam Ali Rahman tarafından gerçekleştirilmiştir. Rahman, Türkiye ile Tacikistan arasında tarihi ve kültürel bağların bulunduğunu kaydederek; bundan dolayı iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi arzusunun doğal bir istek olduğunu belirtmiştir. Yapılan görüşmeler sonunda adli yardımlaşma, eğitim, spor, karayolu taşımacılığı, turizm, çifte vergilendirmenin önlenmesi, yatırımların teşviki ve korunması, sağlık ve konsolosluk alanlarında dokuz ayrı anlaşma ile ortak bir bildiri imzalanmıştır. Bildiride, dost iki ülke arasındaki mevcut yakın işbirliği ve bu işbirliğinin uluslararası güvenlik, istikrar ve ekonomik gelişmeler açısından önemi vurgulanmıştır.³⁶

1996 yılına gelindiğinde, cumhurbaşkanı Demirel, Özbekistan cumhurbaşkanı Kerimov'un davetlisi olarak Mayıs ayında Taşkent'e gitmiştir. Bu ziyareti esnasında Demirel, öğrenci mübadelesinin halktan halka olan bağları güçlendirdiğini kaydederek; iki ülke arasındaki ticaret hacminin hızla arttığını, ulaştırmadan bankacılığa, tarımdan petrol alanına kadar geniş bir yelpaze içinde işbirliği yapıldığını bildirmiştir. Ayrıca iki ülke lideri arasında yapılan temaslar sonucunda "Ebedi Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" ile "Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi ve Çevre Alanında İşbirliği Anlaşmaları" imzalanmıştır.³⁷ Cumhurbaşkanı Demirel'in 1996 yılında gerçekleştirdiği Özbekistan ziyareti sırasında verdiği mesajlar dikkat çekici olmuştur. Verdiği mesajlarda ilk olarak Demirel, Rusya'nın yayılcı emellerden vazgeçmesi ve eski SSCB'ye dahil olan cumhuriyetlerin bağımsızlığına saygılı olması gerektiği yolunda uyarıda bulunmuştur. İkinci olarak, Türkiye'nin Türk cumhuriyetlerine her türlü yardıma hazır olduğunu ve bu arada onların dünya pazarlarına çıkış yolunun da Türkiye'den geçmesini sağlayacağını belirtmiştir. Üçüncü olarak, Demirel, bir yandan Rusya'ya öte yandan da büyük petrol şirketlerine, Hazar Denizi'nden çıkarılacak petrolü, Boğazlardan nakledebilecekleri ümidine kapılmamalarını hatırlatmıştır.³⁸ Bu ziyaretten birkaç gün sonra Kerimov da, bir Türk gazetesine verdiği demeçte şunları söylemiştir:

"[...] bizim kanımız ve canımız birdir. Dilimiz ve kalbimiz birdir. Dinimiz ve imanımız birdir. Başka halk temsilcileri, görüşme zamanında bir benzerlik bulmaya çalışırlar, ama bizde böyle bir problem yoktur. Özbek ve Türk halkları arasında böyle bir fark arayanlar çok yanılırlar [...] Biz Özbekistanlılar için kardeş Türkiye'nin bizimle birlikte ve bizim tarafımızda olduğunu anlamak çok önemlidir. Özbekistan ve Türkiye, bugünkü Türk halkları dünyasında iki en büyük devlettir. Onların ortasındaki dostluk ve çeşitli alanlarda karşılıklı işbirliğini geliştirmek iki devlet için de, geniş anlamda bakarsak, Asya'da ve tüm dünyada barışı ve istikrarı temin etmekte de büyük önem taşıyor."³⁹

³⁴ Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Tacikistan'da yaşanan iç savaşın sebep olduğu güvenlik sorunları nedeniyle, Tacikistan bu tarihe kadar devlet başkanlığı düzeyinde ziyaret edilmemişti.

³⁵ Turgut, a.g.e., s. 373-375.

³⁶ Turgut, a.g.e., s. 435-437.

³⁷ Aynı yerde, s. 443.

³⁸ Kohen, Sami, Demirel Neden Sert Çıktı?, Milliyet Gazetesi, 11.05.1996, s. 19, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/DiUaPY_x2B_B_x2F_N7YdDFX_x2F_4wdhQ_x3D__x3D_, (24.04.2013).

³⁹ Aydemir, Ayhan, Kerimov'dan 'Barış' Çağrısı, Milliyet Gazetesi, 11.05.1996, s. 19, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/jwEZenCRjgB1G2yuNjN9Sg_x3D__x3D_, (06.05.2013).

Kerimov'un yaptığı bu açıklamadan Özbek liderin de Demirel ile benzer görüşleri taşıdığı ve karşılıklı işbirliğine önem verdiği anlaşılmaktadır.

1996 yılında gerçekleşen, Dördüncü Türk Cumhuriyetleri Zirvesi'nden yaklaşık bir ay sonra Türkmenistan cumhurbaşkanı Niyazov, Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunmuş; yapılan görüşmelerin ardından ortak bildirinin yanı sıra iki ülke arasında işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır.⁴⁰ Diğer yandan Süleyman Demirel 1996 yılının son ayında ise, Kazakistan'ın bağımsızlığının beşinci yıldönümü törenleri için Almatı'ya gitmiş ve bağımsızlığın Avrasya gerçeğinin simgesi ve Orta Asya cumhuriyetlerinin eline altın tepsi içinde sunulmuş, eşi emsali olmayan bir fırsat olduğunu vurgulamıştır.⁴¹ Cumhurbaşkanı Demirel bu ziyareti sırasında sermayesinin yüzde 95'i Okan Holding'e ait International Bankası'nın Almatı'daki Merkezi'nin açılışını gerçekleştirmiş; ardından Nazarbayev ile birlikte Fatih Üniversitesini ziyaret etmiş ve burada Nazarbayev'in önerisi üzerine, üniversitenin adı "Süleyman Demirel Üniversitesi" olarak değiştirilmiştir.⁴²

1997 yılının Temmuz ayında cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile dağılan Sovyetler Birliği'nin son devlet başkanı Michael Gorbaçov Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'teki Isık Gölü Forumu'nda Orta Asya'da büyük güçlerin nüfuz mücadelesini tartışmıştır. Demirel, Orta Asya'nın hiç kimsenin münhasır nüfuz bölgesi olmadığını belirterek; bölgenin bağımsız devletlerden oluştuğunu ve ilgili tüm devletlerin katkılarıyla bölgenin bir işbirliği, refah ve barış sahası haline getirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Gorbaçov ise Rusya'nın bölgeye Pan-Slavizmi yerleştirmeye çalıştığını, bunun yanlış olduğunu, bu çerçevede Türkiye'nin de Pan-Türkizm yapmasının yanlış olduğunu belirtmiştir.⁴³ Bu toplantıda Demirel aynı zamanda, Atatürk'ün Türkiye'nin yönünü uygar dünyaya, Batı'ya çevirdiğini belirterek; demokratik değerlerin coğrafyasının Çin Seddi'ne kadar yayılması gerektiğinin altını çizmiştir.⁴⁴

Türkiye'yi, Türkçe konuşan ülkelerin lokomotifi olarak tanımlayan ve "Denizde yol gösteren bir fener" diye nitelendiren Kırgızistan cumhurbaşkanı Askar Akayev, 1997 yılının Ekim ayında resmi ziyaret için Ankara'ya gelmiştir. Yapılan görüşmelerde beş anlaşma imzalanmıştır. Ayrıca, bu görüşmelerde, Türkiye ile Kırgızistan arasında ekonomi, diplomasi ve sanayi gibi alanlardaki ilişkilerin daha da ileri seviyeye getirileceğini belirten Demirel, Akayev ile birlikte iki ülke arasında "Ebedi Dostluk ve İşbirliği Anlaşmasına imza koymuş; ardından da iki cumhurbaşkanı Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu tarafından düzenlenen Türk-Kırgız İş Konseyi Toplantısı'na katılmışlardır.⁴⁵

Kırgız liderin ardından Kasım 1997 tarihinde Demirel Özbekistan cumhurbaşkanı Kerimov'u ağırlamıştır. Yapılan resmi görüşmeler sonucunda turizm, sağlık, bilim, teknoloji alanlarında anlaşmalar ile "Ebedi Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır.⁴⁶

⁴⁰ Turgut, a.g.e., s. 501-502.

⁴¹ Donat, Yavuz, Çankaya Zirvesi ve Altın Fırsat, Milliyet Gazetesi, 16.12.1996, s. 16, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Bvr2VCRQ_x2F_GAVCYRWDPwccg_x3D_x3D_, (15.03.2013).

⁴² Turgut, a.g.e., s. 521.

⁴³ Kul, Murat; Tümer, Ateş, Demirel ve Gorbaçov Nüfuzu Tartıştı, Milliyet Gazetesi, 18.07.1997, s. 15, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/HL_x2F_chyqkCzZyryB3MYoFKA_x3D_x3D_, (16.03.2013).

⁴⁴ Kul, Murat; Tümer, Ateş, "Demirel'den Kırgızistan'a Demokrasi Öğüdü", Milliyet Gazetesi, 19.07.1997, s.13, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/H5NS_x2B_KkLpL320iDFFEY_x2B_qw_x3Dx3D_, (16.03.2013).

⁴⁵ Turgut, a.g.e., s. 575-577.

⁴⁶ Aynı yerde, s. 589-591.

1998 yılında Astana'da yapılan beşinci zirvenin ardından, Kazakistan cumhurbaşkanı Nazarbayev Türkiye'ye resmi ziyarette bulunmuş ve yapılan görüşmelerde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler ele alınmıştır. Demirel yaptığı konuşmada, Kazakistan ile Türkiye arasındaki ticaret hacminin 267 milyon dolar olduğunu, ilk etapta bunun 500 milyon dolara, daha sonra da 1 milyar dolara çıkarılmasını kararlaştırdıklarını söylemiştir. Ayrıca Demirel, Türkiye'nin, Kazakistan'da faaliyet gösteren girişimcilerin özendirilmesi çabalarını sürdürmekte olduğunu bildirmiştir.⁴⁷

Demirel, 1998 yılının Kasım ayında ise, sırası ile Türkmenistan ve Kırgızistan'a resmi ziyarette bulunmuştur. Demirel, Türkmenistan'da yaptığı konuşmasında, Türkiye'nin elindeki tüm imkânlarla kardeş ülke Türkmenistan'a her alanda destek olmaya devam edeceğini, ilişkilerin iki ülke halklarının arzusuna ve menfaatlerine uygun bir şekilde gelişeceğini belirtmiştir. Türkmenistan ziyaretinin ardından Kırgızistan'a geçen Demirel, Akayev ile birlikte, ilk olarak Manas Serbest Ticaret Bölgesinde bir Türk şirketinin kurduğu Plastik Şişe ve Kapak Fabrikası'nın açılışını yapmıştır. Bu açılış sırasında yaptığı konuşmada Akayev, Demirel'e, "Sayın Süleyman Ağabeyim" diye hitap etmiş ve Türkiye ile olan ekonomik ilişkilerin daha da gelişmesi yönünde temennilerde bulunmuştur. Demirel'e Kırgızistan'ın en büyük nişanı olan "Manas Nişanı'nın takıldığı ziyarette yapılan görüşmelerin ardından, cumhurbaşkanlarıca "Ebedi Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nın onay belgesinin teyidine ilişkin protokole imza konulmuş; ayrıca, "Fikri Mülkiyetin Korunmasında İşbirliği Protokolü" ile "Devlet Arşivleri Arasında İşbirliği Protokolü" imzalanmıştır.⁴⁸

1999 yılına gelindiğinde Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov'a yönelik suikast girişiminde bulunulmuş ve bu olayın ardından Demirel resmi ziyaret için bu ülkeye gitmiştir. Yapılan görüşmelerin ardından düzenlenen basın toplantısında konuşan Demirel, terörü şiddetle kınadığını belirtmiş ve Özbekistan'ı şimdiye kadar izlediği politikardan saptırmayı hedefleyen terörist eylemlerin hiçbir zaman amacına ulaşamayacağını bildirmiştir. Demirel ve Kerimov'un imzaladıkları ortak bildiri de terör eylemleri kınanmış ve tarafların, aşırı akımlar ve terörle mücadele yönünde ortak çalışmalar gerçekleştirilmesi yönünde mutabık kaldıkları kaydedilmiştir. Ayrıca bildiri de, siyasi diyalogun iyileştirilmesi ve karşılıklı ziyaretlerin artırılması, dışişleri bakanlıkları arasında istişarelerde bulunulması, parlamentolararası diyalogun canlandırılması gereğine işaret edilmiştir. Son olarak, Demirel'in bu ziyareti esnasında, Koç Topluluğu'nun yüzde 50 ortaklığıyla kurulan ve minibüs ile kamyon üreten Samkoçauto Fabrikası'nın açılış yapılmıştır.⁴⁹

1999 yılının Temmuz ayında Kırgızistan Cumhurbaşkanı Akayev resmi bir ziyaret için Ankara'ya gelmiştir. Yapılan görüşmelerin ardından imza konulan "Birlikte 21. Yüzyıl'a" başlığını taşıyan ortak bildiri de, siyasi, kültürel, ticari ve ekonomik işbirliklerinin önemi belirtilmiş ve artırılması yönündeki dilekler ifade edilmiştir.⁵⁰

Mart 2000 tarihinde Demirel, son olarak, Türkmenistan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Yapılan görüşmelerde Hazar Geçişli Doğalgaz Boru Hattı Projesi'nin süratle uygulamaya konulması aşamasında yapılması gereken çalışmalar ele alınmış; ayrıca Türkmenistan'ın kalkınma hamlesinde Türk müteşebbislerin daha etkin rol oynayabilme imkânları değerlendirilmiştir.⁵¹

⁴⁷Aynı yerde, s. 649.

⁴⁸Aynı yerde, s. 675-696.

⁴⁹Aynı yerde, s. 739-753.

⁵⁰Aynı yerde, s. 771-778.

⁵¹Aynı yerde, s. 853-855.

Sonuç olarak aşağıdaki tabloda, 1993-2000 yılları arasında Demirel'in Orta Asya ülkelerine, Orta Asyalı liderlerin de Türkiye'ye yapmış oldukları ziyaretleri toplu halde ortaya konulmuştur.

Tablo 1: Türkiye ile Orta Asya Ülkeleri Arasındaki İkili Ziyaretler 1993-2000

	Türkmenistan	Kırgızistan	Özbekistan	Tacikistan	Kazakistan
Demirel'in Orta Asya ziyaretleri	Üç Ziyaret: 1994 1998 2000	Üç Ziyaret: 1995 1997 1998	İki Ziyaret: 1996 1999	Bir Ziyaret: 1995	İki Ziyaret: 1995 1996
Orta Asya liderlerinin Türkiye ziyaretleri	İki Ziyaret: 1994 1996	İki Ziyaret: 1997 1999	İki Ziyaret: 1994 1997	Bir Ziyaret: 1996	İki Ziyaret: 1994 1998

Kaynak: Turgut, Hulusi, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Avrasya ve Demirel Doğu Yakasının Hikâyesi, I. Cilt, ABC Basın Ajansı, İstanbul: 2001, s. 231-855.

Tablo 1'de görüldüğü üzere, 1993-2000 yılları arasındaki dönemde, cumhurbaşkanı sıfatıyla Demirel, Orta Asya'da bulunan beş cumhuriyetle 20 ikili görüşme gerçekleştirmiştir. En çok ikili görüşme Türkmenistan ve Kırgızistan ile yapılmıştır. Bu çerçevede, Demirel Kırgızistan ve Türkmenistan'a üç ziyaret gerçekleştirmiş ve iki defa da Kırgız ve Türkmen mevkidaşlarını ağırlamıştır. Demirel Kazakistan ve Özbekistan'a iki; Tacikistan'a ise bir ziyarette bulunmuş ve Tacikistan Devlet Başkanı'nı bir; Özbek ve Kazak liderleri ise iki defa karşılamıştır. Yapılan görüşmelerin hemen hemen hepsinde, ilişkilerin eşitlik, içişlerine karışmama, karşılıklı yarar, sevgi ve saygı temeline dayandığı belirtilmiş; ilişkilerin ve işbirliğinin bölgenin kalkınmasına, refahına, istikrarına ve barışına hizmet ettiğinin altı çizilmiş ve bu ilişkilerin daha da ileriye götürülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda, ikili ilişkiler açısından, Demirel'in motor rolü oynadığı söylenebilmektedir.

Türk Cumhuriyetleri Zirveleri ve Demirel

Demirel'in 1992'de Türk cumhuriyetlerine düzenlediği gezi sırasında gündeme gelen ve Türk cumhuriyetleri arasında ikili ve çok taraflı işbirliği ve dayanışmanın geliştirilmesi, ortak konular ile bölgesel ve uluslararası sorunların devlet ve hükümet başkanları düzeyinde değerlendirilmesi amacını taşıyan zirvelerden ilki⁵² 30 Ekim 1992'de Ankara'da gerçekleştirilmiştir.⁵³ Bu ilk zirvede başbakan sıfatını taşıyan Demirel'in, cumhurbaşkanlığı döneminde gerçekleşen ilk zirve ise ikinci zirve olmuştur.

Birinci Türk Cumhuriyetleri Zirvesi'nin ardından, İkinci Türk Cumhuriyetleri Zirvesi'nin Ocak 1994'te Bakü'de toplanması planlanmış ancak zirvenin başlamasından iki gün önce Özbekistan ve Kazakistan'ın önerileriyle zirve ertelenmiştir. Zirvenin ertelenmesinin nedenleri arasında; Türkiye'de Özal'ın ölümü ve devam eden siyasi krizler yüzünden liderlerin bu konuya önem vererek üzerinde duramaması, Rusya Federasyonu'nun bu zirvelere yönelik tepkisi ve baskısı, Orta Asya cumhuriyetlerinin Bakü'de toplanarak Ermenistan'a karşı Azerbaycan'ı destekledikleri imajını vermek istememeleri sayılabilmektedir.⁵⁴ Bu çerçevede, 21 Ocak'ta Bakü'de yapılması kararlaştırılan Türk Cumhuriyetleri Zirvesi'nin ertelenmesi Demirel'de şok etkisi yaratmış

⁵² İlk zirve 30-31 Ekim 1992 tarihinde Ankara'da Türkiye, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Azerbaycan devlet başkanlarının katılımıyla gerçekleşmiştir (Yalçınkaya, a.g.e., s. 30).

⁵³ Yapa, a.g.e., s. 77.

⁵⁴ Aydın, a.g.e., s. 396-397.

ve Demirel Azerbaycan ve Orta Asya liderlerini telefonla arayarak Türk zirvesinin yapılmasını istemiştir. Özbekistan cumhurbaşkanı İslam Kerimov Demirel'in telefonlarına çıkmamış; diğer liderlerin hepsi Demirel'e hazır olduklarını belirtmişlerdir.⁵⁵ Ancak yine de Türkiye zirveyi toplayabilmek için ciddi bir diplomatik çaba harcamak zorunda kalmıştır. Bu amaçla Demirel, Orta Asya cumhuriyetlerini ziyaret ederek; devlet başkanları ile ikili görüşmeler yapmıştır.

Nihayet, Türk cumhuriyetlerinin cumhurbaşkanlarının bir araya geldiği "İkinci Türk Cumhuriyetleri Zirvesi" 18 Ekim 1994 tarihinde İstanbul'da yapılmıştır. Zirve'de cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, toplantının katılan ülkeler ve bölge için özel bir önem taşıdığını belirtmiştir. Rusya toplantıdan duyduğu rahatsızlığı resmen açıklarken; toplanan zirveyi cumhurbaşkanı Demirel, Azerbaycan cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Kazakistan lideri Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan lideri Asker Akayev, Özbekistan lideri İslam Kerimov ve Türkmenistan cumhurbaşkanı Safarmurad Niyazov'un katılımıyla İstanbul'da açmıştır. Demirel konuşmasında "Aynı kökleri, tarihi, kültürü ve dili paylaşan altı bağımsız ve eşit cumhuriyet arasındaki bu toplantı, ülkelerimiz ve bölgemiz için özel bir önem taşımaktadır. Atatürk daha 1930'lu yıllarda 'Orta Asya'da dili bir kardeşlerimiz vardır. Onlarla manevi köprülerimizi sağlam tutmalıyız' demiştir" şeklinde açıklama yapmıştır. Ayrıca Demirel, Türk cumhuriyetlerinin sahip olduğu doğal kaynakların işletilmesi ve dünya piyasalarına gönderilmesinin, bu ülkelerin ekonomileri açısından yararlı olacağını kaydetmiş; Türkiye'nin işletme tecrübesiyle kardeş ülkelerle bu zengin kaynakların bir an önce değerlendirilmesi için işbirliğine hazır olduğunu bildirmiştir. Demirel, bu çerçevede Orta Asya petrolüyle doğal gazının, boru hatlarıyla Batı piyasalarına ulaştırılabileceği en kısa ve en az maliyetli yolun Türkiye'den geçtiğini hatırlatmıştır. Ayrıca Demirel, aynı kültüre, dile ve geleneklere sahip bu bağımsız ülkelerle kurulan ikili ve çok taraflı işbirliğinin gelişmesinden rahatsızlık duyulmaması gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁶ Ancak Rusya, Türk Cumhuriyetleri Zirvesi'ne çok sert tepki göstermiş ve Türkiye'yi beyin yıkamakla suçlamıştır. Rus Dışişleri Bakanı Mihail Demurin, İstanbul'da etnik temele dayanan bir zirvenin, Rusya'yı tedirgin etmemesinin düşünülemez olduğunu belirtmiştir. Bu çerçevede yapılan açıklamalar zirvenin Moskova'da sanıldığından çok daha fazla tepki çektiğini göstermiştir.⁵⁷

Bu çerçevede, Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya cumhuriyetleriyle ilişkilerini geliştirmek istemesine soğuk bakan Rusya, Türkiye'nin sorunlu komşuları İran ve Yunanistan ile giderek daha yakın ilişkiler kurmuştur. Bir yandan Kafkasya ve Orta Asya'da Türkiye'ye karşı İran'ı koz olarak kullanmaya çalışan Rusya, diğer yandan da Yunanistan ile daha önce kurduğu ittifakı güçlendirmek için girişimlerde bulunmuştur.⁵⁸

Tüm bu tepkilere rağmen, Üçüncü Türk Cumhuriyetleri Zirvesi 1995 yılı, Ağustos ayında, Kırgızistan'ın Başkenti Bişkek'te düzenlenmiştir. Bişkek Zirvesi'ne katılan Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan liderleri Rusya ile yaşanan sıkıntıları aşma yolunda tam bir dayanışma içinde olduklarını belirtmişler⁵⁹ ve

⁵⁵ Akyol, a.g.e., s. 19.

⁵⁶ Çalışkan, Faruk; Özkaya, Elvan, Zirveden Rahatsız Olmasınlar, Milliyet Gazetesi, 19.10.1994, s. 20, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Zq8_x2F_Bv5fM_x2B_4GGF8CfIAmQ_x3D__x3D_, (15.03.2013).

⁵⁷ Başlamış, Cenk, Moskova Sonunda Patladı, Milliyet Gazetesi, 19.10.1994, s. 20, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/PmLNMw9BWNX1xAbCcar7Gg_x3D__x3D_, (15.03.2013).

⁵⁸ Aynı yerde.

⁵⁹ Süleyman Demirel burada yaptığı konuşmada Rusya'da bir Pantürkizm ve Panislamizm alınganlığı bulunduğunu; Türkiye'nin Orta Asya ülkelerinin güçlenmesi, milli devlet anlayışının yerleşmesi,

2000’li yıllara gelmeden Büyük Avrasya projesinin gerçekleşeceği görüşünde birleşmişlerdir.⁶⁰

Üçüncü zirveden bir yıl sonra, 1996’da, Taşkent’te dördüncüsü düzenlenen Türk Cumhuriyetleri Zirvesi’nde yaptığı konuşmasında Demirel, Türk cumhuriyetlerini Azerbaycan ve KKTC’ye destek vermeye çağırmıştır. Demirel, Türkçe konuşan ülkelerin çok taraflı bölgesel işbirliğini geliştirmeleri gerektiğini savunmuştur. Cumhurbaşkanı Demirel dünyanın dayanışma içindeki Türk toplumlarının varlığını hissetmeye başladığını belirterek; uluslararası örgüt ve forumlardaki işbirliğinin diğer ülkeleri Türk cumhuriyetleriyle işbirliğine özendirdiğini belirtmiştir. Zirve, Orta Asya liderlerinin Türk dünyasında işbirliğine yönelik ilgilerinin belirgin bir şekilde artmasıyla diğer zirvelerden farklılaşmıştır. Dış işleri yetkilileri, artan ilginin göstergelerini şu şekilde sıralamıştır. İlk olarak eskiden Türk kelimesinin telaffuzunda çekingenlik gösterilirken bu zirvede kullanılması benimsenmiştir. İkincisi, Orta Asya liderleri de Türkiye gibi öneri getirmeye başlamıştır. Üçüncü olarak, Türk dünyasında çok taraflı işbirliğinin kurumsallaşması açısından önem taşıyan sekreteryanın kurulması itirazsız kabul edilmiştir. Dördüncüsü, önceden bir sonraki zirvenin yeri ve tarihinin belirlenmesinde güçlük çekilirken, bu kez Türkmenistan ile Kazakistan rekabet etmiş ve beşinci zirve için Kazakistan’da karar kılınmıştır. Beşinci olarak, zirvede Türkçe konuşan halkların kültür ve tarihine katkıda bulunan kişi ve olaylarla ilgili yıldönümlerinin birlikte kutlanması benimsenmiştir. Son olarak ise, Demirel dışında diğer liderler yine konuşmalarını Rusça yapmıştır.⁶¹

Demirel Haziran 1998’de Beşinci Türk Cumhuriyetleri Zirvesi için Kazakistan’ın yeni başkenti Astana’ya gitmiştir. Zirve’nin ardından imzalanıp yayınlanan sonuç bildirisinde, Türkçe konuşan ülkeler arasındaki işbirliğinin ve ilişkilerin durumu ile ilgili gelişme perspektiflerinin gözden geçirildiği, uluslararası ve bölgesel sorunlara ilişkin görüş alışverişinde bulunduğu, Devlet Başkanları Zirvesi Sekreteryası (TKÜDBZS) Tüzüğü’nün kabul edildiği kaydedilmiştir.⁶² Demirel Zirve’de yaptığı konuşmasında Türkiye’nin Orta Asya’daki zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarının uluslararası piyasalara ulaştırılması için çok güvenli bir proje ortaya koyduğunu belirterek; bu projenin Bakü-Ceyhan Boru Hattı Projesi olduğunu vurgulamıştır.⁶³

Görev süresinin bitmesine yaklaşık bir ay kala, 2000 yılının Nisan ayında Demirel, Türk Cumhuriyetleri Zirvesi’nin altıncısının yapılacağı Azerbaycan’ın başkenti Bakü’ye gitmiştir. Zirve’de konuşan Demirel, bu toplantının birçok bakımdan daha anlamlı olduğunu belirterek; zirvelerin 21. yüzyılda bir Türk dünyası kimliğinin yeniden doğmasında önemli bir rol oynadığının altını çizmiş ve ilk zirveden itibaren kaydedilen gelişmelerden bahsetmiştir. Demirel, konuşmasında ayrıca tüm bölgenin barış ve istikrarını tehdit eden teröre karşı etkin bir mücadelenin yapılabilmesini sağlamak için gerek ikili

bağımsızlıklarını korumaları, kendi ayakları üzerinde durmaları dışında başka hesabının olmadığını; Türkiye’nin kültürel birliği olan bu ülkelerle yakınlaşmasından dolayı alınganlığa gerek bulunmadığını belirtmiştir (Turgut, a.g.e., s. 336).

⁶⁰ Güvener, Eren, “Dünyanın Gözü Avrasya’da...”, Milliyet Gazetesi, 01.09.1995, s. 25, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/vYPcMNHCCRK1G2NMDWRvwQ_x3D_x3D_, (15.03.2013).

⁶¹ Yinanç, Barçın, Baba Taşkent Zirvesinde, Milliyet Gazetesi, 22.10.1996, s. 14, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/aYWox0RJlfzdAF7_x2B_DW_x2B_ndw_x3D_x3D_, (15.03.2013).

⁶² Turgut, a.g.e., s. 633-644.

⁶³ Demirel’den Mesaj, Milliyet Gazetesi, 09.09.1998, s. 10, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/9pModG2IW7_x2B_gt7zlegl1Dw_x3D_x3D_, (24.04.2013).

gerekse çok taraflı işbirliğine gidilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ortak dilin önemine de değinen Demirel, Türk dünyasının ortak bir alfabeyle sahip olmasını ve bu dünyanın bilim adamları tarafından öncelikli olarak ele alınması gerektiğini söylemiştir.⁶⁴

Sonuç olarak, Demirel görev süresi boyunca beş Türk cumhuriyetleri zirvesine katılmış ve katıldığı tüm zirvelerde karşılıklı işbirliğinin artırılması üzerinde durmuştur. Rusya zirvelere tepki göstermiş ve Orta Asya devletlerinin Türkiye ile yakınlaşmasına engel olmaya çalışmıştır. Rusya'nın bu tepkisine rağmen bu zirvelerin, katılan devletler arasındaki ilişkileri güçlendirdiği söylenebilmektedir.

Süleyman Demirel'in Söylemlerinde Orta Asya

Demirel'in, cumhurbaşkanı olduktan sonra 1994 yılında İstanbul'da gerçekleşen İkinci Türk Cumhuriyetleri Zirvesi ile aynı sıfatla katıldığı son zirve olan ve 2000 yılında Bakü'de gerçekleşen Altıncı Türk Cumhuriyetleri Zirvesi'nde yaptığı açılış konuşmalarının içerik analizi Tablo 2'de ele alınmıştır.

Tablo 2: Demirel'in İkinci ve Altıncı Zirve'de Yaptığı Konuşmaların İçerik Analizi

	İkinci Zirve Açılış Konuşması 84 Cümle		Altıncı Zirve Açılış Konuşması 153 Cümle	
	Tekrar Sayısı ⁶⁵	Tekrar Sıklığı ⁶⁶	Tekrar Sayısı	Tekrar Sıklığı
Tarih	8	10,50	14	10,92
Kültür	6	14,33	14	10,92
Dil	6	14,33	12	12,75
İşbirliği	20	4,20	11	13,90
Kardeş	33	2,54	46	3,32
Bağımsız	7	12	8	19,12
Eşit	3	28	1	153
Barış	5	16,80	17	9
İstikrar	3	28	14	10,92
Dayanışma	2	42	13	11,76
Ticaret/Ticari	6	14,33	4	38,25
Ekonomi(k)	10	8,4	16	9,56

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Cumhurbaşkanlarımız, Süleyman Demirel, Konuşmaları, http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/suleyman_demirel/konusma/, (01.06.2013).

Tablo 2'de görüldüğü üzere Demirel'in ele alınan konuşmalarında en çok "kardeş" kelimesine vurgu yaptığı gözlemlenmektedir. Demirel "kardeş" kelimesini İkinci Türk Cumhuriyetleri Zirvesi'nde ortalama 2.54 cümlede bir; Altıncı Türk Cumhuriyetleri Zirvesi'nde ise ortalama 3.32 cümlede bir kullanmıştır. Bu durum, zirvelerde, ülkeler arasındaki tarih, kültür, dil, din birlikteliğinden hareketle, ortak bir bilincin oluşturulmasına çalışıldığı yönünde değerlendirilebilmektedir. Demirel, kardeş vurgusunu tamamlar nitelikte, ortak tarih, ortak kültür, ortak dil gibi ifadelerle ülkeler arasındaki yakınlığa dikkat çekmiştir. Bu noktadan hareketle, her iki konuşmada da ortalama 10-15 cümlede bir "tarih", "kültür" ve "dil" kavramlarının da vurgulandığı önem arz etmektedir.

"Kardeş" kelimesinden sonra, her iki zirvede de en çok kullanılan ikinci kelime "işbirliği" olmuştur. Orta Asya devletleriyle başlatılan ilişkilerin henüz yeni olduğu İkinci Türk Cumhuriyetleri Zirvesi'nde, işbirliklerinin artırılması vurgulanan önemli bir konu

⁶⁴ Turgut, a.g.e., s. 865-877.

⁶⁵ Ele alınan metinde mevcut kelimenin tekrar sayısını göstermektedir.

⁶⁶ Ele alınan metinde mevcut kelimenin ortalama kaç cümlede bir tekrar edildiğine göndermede bulunmaktadır. Toplam cümle sayısının tekrar sayısına bölünmesi ile bulunmuştur.

olmuştur. Altıncı Türk Cumhuriyetleri Zirvesi'nde de kavrama vurgu yapılmakla birlikte, geçen yıllarda kurulan işbirliklerinden ötürü, tekrar sıklığının azaldığı dikkat çekmektedir.

Altıncı Türk Cumhuriyetleri Zirvesi'nde, Demirel'in üzerinde çok durduğu bir diğer kavram "barış" olmuştur. Bu zirvenin Azerbaycan'da gerçekleştiği ve bu dönemde Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ihtilafın devam ettiği, Afganistan'da yaşanan istikrarsızlıklar ve bölgede ortaya çıkan terörist eylemler göz önüne alındığında, Demirel'in yaklaşık dokuz cümlesinde bir neden bu kelimeyi kullandığı daha iyi anlaşılabilir. Bu dönemde yaşananlar Demirel'i, ikinci zirvede yaptığı konuşmadan daha çok "barış" vurgusu yapmaya itmiştir. Ayrıca, bölgede barışın sağlanabilmesi için ülkeler arasındaki dayanışmanın artırılmasına ve istikrarın sağlanmasına dikkat çekilmek suretiyle "dayanışma" ve "istikrar" kelimeleri de İkinci Zirve'de kullanıldığından daha çok tekrar edilmiştir.

Ülkeler arasındaki ekonomik ve ticari işbirliklerinin artırılmasına verilen önemden ötürü, her iki zirve de Demirel "ekonomi(k)" kelimesine sıklıkla vurgu yapmıştır. Bu ülkelerde mevcut bulunan yer altı kaynaklarının Türkiye üzerinden Avrupa'ya aktarılmasına verilen önem ve bölgeye yapılan yatırımlar, Demirel'in diğer konuşmalarında olduğu gibi, bu konuşmalarında da üzerinde durduğu konular olmuş ve bu çerçevede "ekonomi(k)" kelimesi sıklıkla kullanılmıştır.

Son olarak Demirel'in konuşmalarında ülkelerin bağımsızlığına ve eşitliğine de vurgu yaptığı görülmektedir. İkinci Türk Cumhuriyetleri Zirvesi'nde yedi kere; Altıncı Türk Cumhuriyetleri Zirvesi'nde ise sekiz kere "bağımsızlık" kelimesi kullanılmıştır. Bu durum, cumhuriyetlerin bağımsızlığına ve bu bağımsızlığın sürdürülmesine verilen önemi göstermektedir. Yazarın kanısına göre, "eşit" vurgusu, özellikle, Türkiye'nin bu ülkeler üzerinde yer almadığını ve SSCB dönemindeki gibi, bu ülkeleri himayesi altında tutma niyetinde olmadığını göstermek amacıyla ikinci zirvede daha sık kullanılmış; ancak ilerleyen yıllarla birlikte Türkiye'nin böyle bir amacının olmadığını Orta Asya devletlerince anlaşılması üzerine, altıncı zirvede vurgu azalmıştır.

Sonuç olarak, yapılan içerik analizi çerçevesinde, Demirel'in konuşmalarında genel olarak, ülkeler arasındaki yakınlığa dikkat çektiği, karşılıklı işbirliğinin artırılmasına önem verdiği, ekonomik alanda yapılan yatırımlardan bahsedip; bu ilişkilerin geliştirilmesini istediği, Orta Asya Cumhuriyetleri'nin bağımsızlığının sürdürülmesinin önemini belirtip; ilişkilerin ülkelerin eşitliği çerçevesinde yürütüleceğini bildirdiği ve son olarak bölgede barış ve istikrar ortamının sağlanıp korunmasına önem verdiği söylenebilmektedir.

Demirel'in Orta Asya'da Türk Okullarına Bakışı

Demirel, Orta Asya cumhuriyetleri ile kültürel işbirliğinin sağlanması açısından eğitim alanındaki ilişkilere büyük önem vermiştir. Bu cumhuriyetlerdeki devlet başkanları ve bürokratların görüşmeleri neticesinde, Türkiye'nin Orta Asya cumhuriyetleri ile eğitim alanında yapılacak işbirliği kapsamında orta ve yüksek öğrenim, yüksek lisans ve doktora alanlarında öğrenci kabulü; öğretmenlerin hizmet içi eğitimi için imkan yaratılması; eğitim, sistem, kurum ve yönetiminde deneyimlerden yararlanma; ortaöğretim düzeyinde okullar açılması; teknik öğretim alanında etkin işbirliği; çeşitli sosyal etkinlikler düzenlenmesi; Latin alfabesine geçişte gereken idari ve teknik yardımın yapılması ve öğretmenlerin yetiştirilmesi; Türkiye Türkçesi öğretim merkezleri açılması; kitap doküman yardımlaşması; Türk tarihi ve edebiyatı alanında çalışmalar yapılması gibi konuları izlemek, yönlendirmek ve değerlendirmek üzere daimi komisyonlar teşkil edilmiş, eğitim

bakanları konferansları toplanması kararlaştırılmıştır.⁶⁷ Bu bağlamda, bölgedeki her dile uygun 34 harfli, ortak bir Türk alfabesinin oluşturulması gerektiği üzerinde durulmuştur.⁶⁸

Ayrıca, Türkiye 1992'den beri uygulamada olan, bahsi geçen eğitim alanındaki ilişkiler çerçevesinde, bir yandan Orta Asya ülkeleri ile "Büyük Öğrenci Projesini uygulamaya başlamış; diğer yandan da Orta Asya'da bizzat okullar kurmuştur.⁶⁹ Türkiye üniversitelerinin her kademesinde Türkçe konuşan cumhuriyetlere kontenjanlar ayırmış ve 1992-1993 yıllarında ilgili ülkelerle yapılan anlaşmalar kapsamında "Büyük Öğrenci Projesi" başlatılmıştır. Bu proje kapsamında başlangıçta on bin öğrencinin (yedi bini üniversitede, üç bini ortaöğretimde) Türkiye'ye getirilmesi hedeflenmiştir. Aynı çalışmalar kapsamında Kazakistan'da Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi ve Kırgızistan'da Kırgız-Türk Manas Üniversitesi ilgili ülkelerle ortak olarak kurulmuştur.⁷⁰ Bu çerçevede, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in talimatıyla 1991 yılında kuruluşu başlatılan Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi, Demirel'in girişimiyle ortak üniversite statüsüne kavuşturulmuştur. 1995 yılında Kazakistan'a yaptığı ziyaret sırasında üniversite yerleşkesinin temel atma törenine katılan Demirel, burada verdiği konferansta, bu üniversiteyi kurma kararının, Hoca Ahmet Yesevi'nin felsefesinde birleşerek, müşterek tarihe ve kültüre sahip olan ve kendini Türk olarak kabul eden milletlerin bir kültür hareketi olduğunu belirtmiştir.⁷¹ Kırgız-Türk Manas Üniversitesinin de, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti arasında 3 Mart 1992 tarihinde imzalanan "Eğitim, Kültür ve Bilimsel Alanlarda İşbirliği Anlaşması" ile temeli atılmıştır. 1995 yılında gerçekleştirdiği ziyaret esnasında Demirel'e "1 Numaralı Diploma" ile altın madalya takdim edilmiştir.⁷² Bunlara ek olarak, Türkiye, Orta Asya cumhuriyetlerinin Harp okullarında subaylarını yetiştirmiş, başta bankacılık olmak üzere mesleki eğitimlerine katkıda bulunulmuştur.⁷³ Bu çerçevede 2000 yılına gelindiğinde bölgede, Türk Devleti veya Türk vatandaşlarınca kurulup işletilen onlarca okul ve dil kurslarının yanı sıra, Türk sermayesiyle kurulmuş üniversite ve fakülteler bulunmaktadır.⁷⁴ Ayrıca, bölgede açılan eğitim kurumlarının ihtiyacı olan araç ve gereçler sağlanmış; bu ülkelere ders ve kültür kitapları olarak 203 bin 350 adet kitap gönderilmiştir.⁷⁵

Milli Eğitim Bakanlığı 1990 yılından itibaren Azerbaycan ve Orta Asya'da toplam 15 okul açmış; bunun haricinde bölgede, Fethullah Gülen Hareketine yakın duran işadamları tarafından da çeşitli seviyelerde okullar açılmıştır.⁷⁶ Gülen Okulları Türk devlet adamları tarafından da sürekli olarak desteklenmiştir. Bu çerçevede Demirel de, Orta Asya'ya yaptığı resmi ziyaretlerde Türk okulları olarak bilinen bu okulları ziyaret etmiş ve bu okulların kuruluşlarını teşvik etmiştir.⁷⁷ Bu bağlamda, Fethullah Gülen de Türk devletinin ve devlet adamlarının söz konusu okullara verdiği desteği aşağıdaki sözlerle dile getirmektedir:

⁶⁷ Sağlam, Mehmet, "Türk Cumhuriyetleri ile Eğitim İlişkilerimiz", Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 15, Cilt 1, Semih Ofset, Ankara 1997, s. 683.

⁶⁸ Gürsoy, a.g.e., s. 90-91.

⁶⁹ Türk, Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri Arasındaki İlişkiler (1992-2012), a.g.e., s. 2.

⁷⁰ Gürsoy, a.g.e., s. 117.

⁷¹ Turgut, a.g.e., s. 343, 344.

⁷² Aynı yerde, s. 357, 358.

⁷³ Gürsoy, a.g.e., s. 117.

⁷⁴ Aydın, a.g.e., s. 384.

⁷⁵ Turgut, a.g.e., s. 915.

⁷⁶ Türk, Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri Arasındaki İlişkiler (1992-2012), a.g.e., s.9.

⁷⁷ Türk, Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri Arasındaki İlişkiler (1992-2012), a.g.e., s. 9.

“[...] başlangıçta, okulların keyfiyetini tam kavrayamamış olmaktan dolayı bazı dış misyon görevlilerimiz okullarımıza yardım etmekten geri durmuşlarsa da, bugün pek çoğu itibarıyla okullara destek vermekte; hatta, ülkemizin son iki cumhurbaşkanı sayın merhum Turgut Özal ve Sayın Süleyman Demirel Beyefendilerin yanı sıra, çok değerli Meclis başkanımız Mustafa Kalemli Beyefendi de bunların bazılarını bizzat ziyaretleriyle şereflendirerek, yüksek desteklerini esirgememişlerdir [...]”⁷⁸

Sonuç olarak, yapılan çalışmalardan hareketle, Demirel’in cumhurbaşkanlığı döneminde, bölge ile eğitim alanında işbirliğine büyük önem verildiği görülmektedir. Eğitim alanında yapılan çalışmalar kapsamında birçok okul açılmış; öğrenci ve öğretmen hareketliliği geliştirilmiş ve Demirel’in üzerinde çok fazla durduğu kültürel anlamda işbirliğinin ilerletilmesi amacıyla ilişkiler geliştirilmiştir.

Orta Asya’da İşadamları ve Demirel

Orta Asya bölgesinin dünya için önemi toprakların altında yatan servetten kaynaklanmaktadır. Burası dünyanın önemli petrol ve doğalgaz kaynakları arasında yer almaktadır.⁷⁹ Petrol rezervlerinin toplam 243 milyar varil, doğal gaz rezervlerinin ise 57 ila 155 trilyon metreküp arasında olduğu tahmin edilmektedir ki; bu da Amerika’nın kendi rezervlerinin üç katından fazlasına tekabül etmektedir.⁸⁰

Türkiye ile Orta Asya ülkeleri arasında ekonomik işbirliğinin temelini ise Türkiye’nin bölgedeki doğrudan yatırımları ve bölge ülkeleriyle ikili ticareti oluşturmaktadır.⁸¹ Bu çerçevede, Türkiye, bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra bu ülkelerin her biriyle ticari ve ekonomik ilişkilerinin yasal çerçevesini oluşturan anlaşmalar⁸² imzalamış; ayrıca kara ulaştırması, sivil havacılık, haberleşme, ekonomik ve teknolojik işbirliği, bankacılık, yabancı sermayenin korunması ve teşviki, konsolosluk ve adli yardım, vizelerin kaldırılması, kültürel işbirliği gibi çeşitli alanlarda ilişkilerin yasal temelini sağlayacak anlaşmalar yapmıştır.⁸³ Türkiye’nin Orta Asya ülkeleri ile ekonomik ilişkilerinde öne çıkan noktalar ise, özel sektör aracılığıyla bölgede yapılan doğrudan ve dolaylı yatırımlar, enerji bağımlılığının bir sonucu olarak zorunlu bir biçimde ortaya çıkan enerji ithalatı ve bu süreci her açıdan Türkiye lehine çevirmeye yönelik enerji transferinin

⁷⁸ Gülen, M. Fethullah, Orta Asya’da Eğitim Hizmetleri, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 15, Cilt 1, Semih Ofset, Ankara 1997, s. 691-692.

⁷⁹ Örneğin, Kazakistan’ın petrol rezervleri 9-29 milyar varil arasında tahmin edilmektedir. Bazı hükümet belgelerinde rezervler 35 milyar varil olarak geçmektedir. Henüz keşfedilmemiş sahalar için yapılan tahminler de eklendiğinde, Kazakistan’ın 121 milyar varillik bir rezerve ulaşabileceği tahmin edilmektedir. 1991’den bu yana Nazarbayev’in politikası, Kazakistan’ı dünyanın en önemli petrol ihracatçıları arasına sokmaktır. Bunun için yatırım açığı, özellikle Batılı şirketler ile kapatılmaya çalışılmaktadır. Kazakistan’da, nüfusun yarısından fazlası Rus ve diğer azınlıklardan oluştuğu dikkate alındığında Kazak ulusal bilincinin henüz istenen düzeyde olmadığı da gözlenmekle birlikte laik ve demokratik bir model geliştirmeye çalışan Kazakistan’ın bu konuda daha çok Türkiye’yi örnek aldığı söylenebilir. Bu çerçevede Nazarbayev, kısa süre içinde doğal kaynakların devreye sokularak Kazakistan’ın ekonomik anlamda güçlendirilmesini, Rusya’ya olan bağımlılığın azaltılmasını hedeflemektedir (Laçiner, Sedat, Hazar Enerji Kaynakları ve Enerji-Siyaset İlişkisi, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, OAKA, Cilt: 1, Sayı:1, 2006, s. 44-45).

⁸⁰ Gürsoy, a.g.e., s. 88.

⁸¹ Türk, Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri Arasındaki İlişkiler (1992-2012), a.g.e., s. 2.

⁸² Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşmaları, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmaları ve Kırgızistan dışında, Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmaları imzalanmıştır (Doğangün, M. Osman, Türk Cumhuriyetleri ile Ticari ve Ekonomik İlişkilerimizin Mevcut Durumu ve Geleceğine Yönelik Değerlendirme, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 15, Cilt 1, Semih Ofset, Ankara 1997, s. 808).

⁸³ Aydın, a.g.e., s. 429.

ana taşıyıcısı ve garantör ülkesi olmak için başlatılan uluslararası girişimler olarak sıralanabilmektedir.⁸⁴

Bu çerçevede, Demirel Orta Asya cumhuriyetlerine gerçekleştirdiği gezilerde ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi yönünde adımlar atmıştır. Örneğin, 1994 yılında Türkmenistan'a yaptığı ziyaret sırasında enerji kaynaklarının bir enerji terminali yapılarak Türkiye üzerinden pazarlara taşınmasının Türkmenistan'ın yararına olacağına değinmiş ve Türkiye'nin bu konuda her türlü işbirliğine hazır olduğunu söylemiştir. Bu çerçevede, Türkmenistan Cumhurbaşkanı Niyazov, "Türkmen Doğalgaz Projesi" konusunda görüşmeler yapmak ve Hükümetlerarası Konsey Toplantısı⁸⁵'na katılmak üzere 1995 yılı Ocak ayında Ankara'ya gelmiştir. Türkmenistan doğalgazının İran ve Türkiye üzerinden Avrupa ülkelerine ihracı konusunda görevli Hükümetlerarası Konsey'in toplantısında Demirel, Doğalgaz Boru Hattı Projesi'nin Avrasya bölgesindeki kalkınma çabalarına, huzur ve refaha önemli katkılarda bulunacağını belirtmiştir. Konsey toplantıları sürerken, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın Türkmenistan'da Petrol ve Doğalgaz Arama ve Üretiminde İşbirliğine İlişkin Protokol bakanlar düzeyinde imzalanmıştır.⁸⁶

Türkiye ile Orta Asya cumhuriyetleri arasında gelişen ekonomik ilişkilerin en önemli unsurunu ise, Türk firmalarının bu ülkelerde yaptığı yatırımlar oluşturmaktadır. Özbekistan'da gıda, tekstil, ambalaj, deri sektörlerinde; Kazakistan'da şişe ve cam sanayi, tekstil, kimyevi gübre ve gıda sanayilerinde; Türkmenistan'da inşaat, konfeksiyon, ulaşım, deri mamulleri konusunda; Kırgızistan'da enerji, elektronik, deri ve konfeksiyon dallarında Türk firmaları yatırım yapmakta ve faaliyette bulunmaktadır.⁸⁷ Örneğin, Türkmenistan'ın en önemli özelleştirme projesi olan Coca Cola Fabrikasını Türk işadamları gerçekleştirmiş ve fabrika Demirel tarafından açılmıştır. Yatırımın üçte biri Amerikan sermayesi iken; kalan kısmı Türkler ve Türkmenler tarafından karşılanmıştır. Yönetici kademelerinde çalışanların çoğunluğunu ise 1990'lı yılların başında Türkiye'ye gelerek iş idaresi eğitimi görmüş Türkmen gençleri oluşturmuştur.⁸⁸ Yine, ticari ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla, 1996 yılında Tajan-Saraks-Meşhad demiryolunun açılışı için Türkmenistan'da bulunan Demirel, bu yolun Türk dünyasının birbirine bağlayacağını belirtmiş, demiryolunun Çin'den Adriyatik'e uzandığını anlatmıştır. Demirel, Orta Asya'daki Türk varlığının hafife alınmaması gerektiğini belirterek; Türk işadamlarının bölgeye yaptığı yatırımlardan söz etmiştir.⁸⁹

Ekonomik ilişkiler bağlamında, düzenlenen Türk İşadamları Kurultayları da konu açısından önem arz etmektedir. İlk olarak 1996 yılında düzenlenen "Dünya Türk İşadamları Kurultayı"nın ikincisi 1998 yılında 42 ülkeden, 700'ü yabancı 1288 Türk işadamlarının katılımıyla İzmir'de düzenlenmiştir. Bu kurultayda, yaptığı konuşmada, dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Orta Asya ülkeleri ile ilişkilere yaptığı katkıdan

⁸⁴ Durmuş, Mustafa; Yılmaz, Harun, Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelik Dış Politikası ve Bölgedeki Faaliyetleri, Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler, Editörler: Ayşegül Aydıngün, Çiğdem Balım, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2012, s. 520.

⁸⁵ İran, Kazakistan, Rusya Federasyonu, Türkiye ve Türkmenistan arasında

⁸⁶ Turgut, a.g.e., s. 287-302.

⁸⁷ Morgil, Orhan, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasında Ekonomik İşbirliğinin Geliştirilmesi, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 15, Cilt 1, Semih Ofset, Ankara: 1997, s. 774.

⁸⁸ Cemal, Hasan, Batı'daki Türkiye'nin Doğu'daki Gücü, Milliyet Gazetesi, 14.11.1998, s. 21, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/knSCjDudDYEoLWLfsGG7AQ_x3D_x3D_, (06.05.2013).

⁸⁹ Oğuz, Şeref, Hızlı Tren İçimde Ukde Kaldı, Milliyet Gazetesi, 15.05.1996, s. 7, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/9jcWesazhT0fp4sHX181rw_x3D_x3D_, (24.04.2013).

ötürü Demirel'i kutlamıştır. Kurultayda işadamlarının yeşil pasaport talepleri olmuş; dönemin Devlet Bakanı Işın Çelebi de işadamlarına belli seviyeyi aşma, en yüksek vergi verme gibi kıstaslar aranarak yeşil pasaport verilmesi gerektiğini söylemiştir.⁹⁰ Bu dönemde gerçekleştirilemeyen bu çalışma, ilerleyen yıllarda tekrar gündeme gelmiş ve yaklaşık 14 yıl sonra, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin 67. Genel Kurulu'nda konuşan Gümrük ve Ticaret Bakanı Hayati Yazıcı, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın işadamlarına yeşil pasaport verilmesi konusunda bir çalışma yapılması için kendisine talimat verdiğini belirterek; belli ihracat büyüklüğü olan işadamlarına yeşil pasaport verilmesinin sağlanacağını bildirmiştir.⁹¹

Sonuç olarak, 2000 yılına kadar Türk sermayesi bölgeye 2 milyar dolar civarında yatırım yapmıştır. Özellikle Türk inşaat firmaları Eximbank kredilerini kullanarak inşa ettikleri oteller, tekstil ve çimento fabrikaları, havaalanları gibi yatırımlarla giderek bölgenin endüstrileşmesine katkıda bulunmuşlardır.⁹² Ayrıca, Demirel 2000 yılında Rusya yönetiminin Türkmen doğalgazına ilişkin gelişmelerle pekişen Orta Asya politikası hakkında uyarılarda bulunmuş ve Türkiye'nin Orta Asya cumhuriyetlerine öncülük etmesini büyük devlet olmanın gereği olarak nitelendirmiştir. Ayrıca Demirel, eğer bölge yeniden Rus şemsiyesi altına girerse bunda Türkiye'nin sorumluluğunun olacağını belirterek; Türkiye'nin enerji projelerine sahip çıkması gerektiğinin altını çizmiştir.⁹³ Ancak, tüm bu çalışmalara rağmen, ekonomik ilişkiler ne yazık ki istenilen düzeyde gerçekleştirilememiştir. Ekonomik ilişkilerin istenilen düzeyde gerçekleştirilememesinin nedenleri arasında bu ülkelerde dış ticarete yaşanan finansman sorunları, bankacılık ve sigortacılık sisteminin gelişmemiş olması, gümrük tarifelerinin yüksekliği ve tarife dışı engellerin varlığı, ticaret ve gümrük mevzuatının yetersizliği, karayolu taşımacılığında yaşanan sorunlar ve son olarak, Rusya ile söz konusu ülkeler arasında var olan ekonomik ve ticari bağımlılık ilişkisi sayılabilir.⁹⁴ Ayrıca, Türkiye'nin bu ülkeler ile sınırının bulunmaması ve geçilecek üçüncü ülkelerin, Türkiye ile bu devletler arasındaki yakınlaşmaya sıcak bakmamaları taşıma alanında ortaya çıkan bir diğer olumsuzluktur. Bu durum Türk girişimcilerinin, bu ülkelerde üretim yapmasını zorlaştıran unsurlar olarak değerlendirilmektedir.⁹⁵

Demirel Dönemi'nin Sezer ve Gül ile Karşılaştırılması

Demirel'in cumhurbaşkanlığında katıldığı son zirve olan ve 2000 yılında yapılan Bakü Zirvesi'nin ardından yedinci zirve 2001 yılında İstanbul'da Ahmet Necdet Sezer'in ev sahipliğinde toplanmıştır. Bu zirvenin ardından, yaklaşık beş yıl boyunca, zirve toplanamamış ve sekizinci zirve ancak 2006 yılında Antalya'da toplanabilmiştir. Antalya Zirvesi'ne Kırgızistan, Kazakistan ve Azerbaycan devlet başkanları düzeyinde katılırken, Türkmenistan Ankara Büyükelçisi tarafından temsil edilmiş, Özbekistan ise, Birleşmiş

⁹⁰ İlkutluğ, Mert; Sancar, Rüya, Global Türklerin Zirvesi, Milliyet Gazetesi, 01.05.1998, s. 7, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/_x2F_iX3W56E_x2B_ULZusD0ITVCiw_x3D__x3D_, (06.05.2013).

⁹¹ İşadamlarına Yeşil Pasaport Müjdesi, Radikal Gazetesi, 20.05.2012, http://www.radikal.com.tr/ekonomi/isadamlarina_yesil_pasaport_mujdesi-1088609, (06.05.2013).

⁹² Aydın, a.g.e., s. 429-430.

⁹³ Çevikcan, Serpil, Demirel'den İstikrar Uyarısı, Milliyet Gazetesi, 08.06.2000, s. 20, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/_x2B_1rocZ84UV6KIW1F5ZaMWQ_x3D__x3D_, (15.03.2013).

⁹⁴ Oğuz, Okan, İhracatımız Açısından Orta Asya Cephesi, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 15, Cilt 1, Semih Ofset, Ankara 1997, s. 822-823.

⁹⁵ Erbay, Yusuf, Türkistan Pazarında Türk İşletmeleri, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 15, Cilt 1, Semih Ofset, Ankara 1997, s. 833.

Milletler'in bu ülkedeki insan haklarıyla ilgili hazırladığı rapora Türkiye'nin destek vermesini gerekçe göstererek söz konusu zirveye katılmama kararı almıştır. Özbekistan, Türkiye'den, Özbek muhalefetine destek sağlandığı iddiasıyla, Bakü Zirvesi'nden itibaren toplanan zirvelere soğuk bakmış ve bu dönemde Türkiye - Özbekistan ilişkilerinde belirgin bir zayıflama görülmüştür.⁹⁶ Özbekistan ile yaşanan bu soğukluğa ek olarak, Sezer döneminde Orta Asya'ya cumhurbaşkanı düzeyinde hiçbir resmi ziyaretin yapılmaması da Türkiye ile Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkilere büyük zarar vermiştir.⁹⁷ Bu bağlamda Sezer döneminde Orta Asya Türkiye ilişkilerinin, bir önceki Demirel dönemine göre, çok fazla gerilediği ve Sezer'in bölgeye yönelik hiçbir gezi düzenlememesi neticesinde kurulan ilişkilerin zayıfladığı söylenebilmektedir.

Sezer'den sonra cumhurbaşkanı olan Gül ise, bölge ile ilişkileri tekrar geliştirmek amacıyla, bu ülkelere ziyaretlerde bulunmuş ve bölgeye verdiği önemi göstermiştir. Kaldı ki, Gül henüz 1997 yılında yazdığı ve Türk dünyası ile ilişkilerin değerlendirildiği makalesinde Orta Asya'ya verdiği önemi aşağıdaki sözlerle ortaya koymaktadır:

“Doğu Blokunun çökmesiyle birlikte farkına varılan ve Orta Avrupa'dan Sibiryaya kadar geniş bir coğrafya üzerinde bulunan Türk topluluklarının oluşturduğu yaklaşık 150 milyonluk ‘Türk Kuşağı’ Türkiye'nin yeni güvenlik stratejisinin önemli unsurlarından biridir [...]Türkiye, bölgede kendi güvenliğini de tehdit edebilecek yeni istikrarsızlıkların önüne geçebilmek için, başta aynı dine mensup olduğu ve aynı dili konuştuğu kardeş devlet ve topluluklarla olmak üzere bütün bölge ülkeleriyle ilişkilerini en üst düzeyde tutma yolunda gayret göstermektedir [...] aynı etnik ve dinsel kimliğe sahip toplulukların kendi aralarında daha yakın bir işbirliği kurabilmeleri ve uluslararası planda işbirliğine gidilirken önceliği birbirlerine vermeleri anlaşılır bir durumdur ve bölge güvenliğinin kaçınılmaz gereği olan bu işbirliği arayışları, belli bir ivme kazandıktan sonra, diğer devlet ve topluluklarla da daha yakın işbirliği arayışlarını geliştirecektir. Ve Türkiye, bu çerçevede, bölgede istikrarın kurulabilmesinin bir ilk adımı olarak Türk dünyasıyla olan ilişkilerine büyük bir önem ve ağırlık vermektedir.”⁹⁸

1997 yılında yazdığı makalede Gül, Orta Asya devletleri ile kurulan ilişkilerden memnuniyetini dile getirmiş ve bu ilişkilerin geliştirilerek devam etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu çerçevede, Gül, cumhurbaşkanı olduktan sonra, Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerin yeniden geliştirilmesi için çaba göstermiş ve bu ülkelere çeşitli ziyaretlerde bulunmuştur. 2010 yılında gerçekleşen Onuncu Türk Cumhuriyetleri Zirvesi'nin açılış konuşmasında Gül, aşağıdaki noktaların altını çizmiştir:

“[...] Siz kıymetli Devlet Başkanları ile buluşmalarımız, bizim için her zaman ayrı bir anlam ve büyük önem taşımaktadır. Kardeş halklarımız ve ülkelerimiz arasındaki ortak dil, din, tarih, kültür ve değerlere dayanan bağlar çok güçlüdür. Bu temel üzerine kurulan ilişkilerimizin yelpazesi de tabiatıyla çok geniştir. İlişkilerimizin doğası böyle olunca, kardeş Türk Cumhuriyetleri'nin değerli Devlet Başkanları ile ne kadar sık görüşürsek görüşelim, ilişkilerimizin daha da ileriye taşınmasına yönelik konular gündemimizde daima üst sıralarda yer almaktadır... Paylaştığımız coğrafya çok geniş işbirliği imkânlarına sahip olmasının yanısıra, bazı sorunlarla da karşı karşıyadır. Bu bakımdan, ilerletilmesine katkı sağlamayı hedeflediğimiz bölgesel işbirliği ve dayanışma, bölgemiz için ziyadesiyle mühimdir. Ortak maksadımız, bir taraftan ülkelerimiz ve halklarımızı birbirine daha sıkı kenetleyecek işbirliği imkânları yaratırken, diğer yandan ortaya çıkacak sinerjiden bölgemizin barış, istikrar, huzur ve

⁹⁶ Yapa, a.g.e., s. 78.

⁹⁷ Türk, Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri Arasındaki İlişkiler (1992-2012), a.g.e., s. 18.

⁹⁸ Gül, Abdullah, Türkiye'nin Türk Dünyasıyla İlişkilerine Genel Bir Bakış, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 15, Cilt 1, Semih Ofset, Ankara 1997, s. 34-35.

refahının pekiştirilmesi için istifade etmektir. Türk Cumhuriyetleri arasında geliştirilen kapsamlı işbirliği ve dayanışma, Avrasya coğrafyasında barış ve istikrarı hedefleyen benzer mekanizmaları tamamlayıcı niteliktedir.⁹⁹

Gül'ün yapmış olduğu bu açılış konuşmasından hareketle, Orta Asya ülkelerine yönelik, Demirel ile benzer söylemler geliştirdiği görülmektedir. Demirel gibi Gül de, ülkeler arasındaki dil, din, tarih, kültür ortaklığına dikkat çekmiş ve karşılıklı işbirliği ve dayanışmanın önemini belirtmiştir. Yine Demirel'e benzer şekilde, mevcut coğrafyada barış ve istikrarın önemine değinmiştir. Tüm bu söylenenler ışığında, Gül'ün, Sezer ile kesintiye uğrayan Türkiye Orta Asya ilişkilerinde, Demirel döneminde yürütülen çizgiye geri döndüğü söylenebilmektedir.

Yapılan bu değerlendirmeden sonra, son olarak Demirel, Sezer ve Gül'ün Türk Cumhuriyetleri zirvelerinde yaptıkları açılış konuşmaları ile ilgili içerik analizi Tablo 3'te sunulmaktadır. İçerik analizi için Demirel'in cumhurbaşkanlığı sırasında gerçekleşen son zirve olan Altıncı Türk Cumhuriyetleri Zirvesi açılış konuşması, Demirel'den sonra cumhurbaşkanı olan Sezer döneminde gerçekleşen ilk zirve olan Yedinci Türk Cumhuriyetleri Zirvesi açılış konuşması ile Sezer'den sonra görevi devralan Gül'ün cumhurbaşkanlığı döneminde gerçekleşen ilk zirve olan Dokuzuncu Türk Cumhuriyetleri Zirvesi açılış konuşması temel olarak alınmıştır.

Tablo 3: Demirel, Sezer ve Gül'ün Türk Cumhuriyetleri Zirveleri Açılış Konuşmalarının İçerik Analizi

Kelimeler	Süleyman Demirel Altıncı Zirve Açılış Konuşması 153 Cümle		Ahmet Necdet Sezer Yedinci Zirve Açılış Konuşması 24 Cümle		Abdullah Gül Dokuzuncu Zirve Açılış Konuşması 151 Cümle	
	Tekrar Sayısı	Tekrar Sıklığı	Tekrar Sayısı	Tekrar Sıklığı	Tekrar Sayısı	Tekrar Sıklığı
Tarih	14	10,92	1	24	6	25,16
Kültür	14	10,92	5	4,8	3	50,33
Dil	12	12,75	4	6	5	30,2
İşbirliği	11	13,90	5	4,8	17	8,88
Kardeş	46	3,32	7	3,42	13	11,61
Bağımsız	8	19,12	1	24	3	50,33
Eşit	1	153	1	24	1	151
Barış	17	9	6	4	13	11,61
İstikrar	14	10,92	6	4	4	37,75
Dayanışma	13	11,76	1	24	3	50,33
Ticaret/Ticari	4	38,25	0	0	4	37,75
Ekonomi(k)	16	9,56	5	4,8	13	11,61

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Cumhurbaşkanları, Konuşmaları¹⁰⁰

⁹⁹ Gül, Abdullah, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Konuşmalar, 16.09.2010, <http://www.tccb.gov.tr/konusmalar/371/77266/turk-dili-konusan-ulkeler-devlet-baskanlari-10-zirvesi-acis-konusmasi.html>, (15.06.2013).

¹⁰⁰Süleyman Demirel'in Konuşması, <http://www.tccb.gov.tr/suleyman-demirel-konusmalari/492/56976/cumhurbaskani-sayin-suleyman-demirelin-turkce-konusan-ulkeler-devlet-baskanlari-vi-zirve-toplantisin.html>, (26.06.2013).

Ahmet Necdet Sezer'in Konuşması, <http://www.tccb.gov.tr/ahmet-necdet-sezer-konusmalari/495/56873/turk-dili-konusan-ulkeler-vii-devlet-baskanlari-zirvesinin-acilisinda-yaptiklari-konusma.html>, (26.06.2013).

Abdullah Gül'ün Konuşması, <http://www.tccb.gov.tr/konusmalar/371/56248/turk-dili-konusan-ulkeler-devlet-baskanlari-zirvesinde-yaptiklari-konusma.html>, (26.06.2013).

Tablo 3'e bakıldığında, ilk olarak, Demirel ve Gül'ün yaptıkları konuşmaların uzunluğunun bir birine yakın olduğu, buna karşılık Sezer'in konuşmasının oldukça kısa olduğu dikkat çekmektedir. Demirel Altıncı Türk Cumhuriyetleri Zirvesi'nde 153 cümle; Gül Dokuzuncu Türk Cumhuriyetleri Zirvesi'nde 151 cümle kurmuşken; Sezer Yedinci Türk Cumhuriyetleri Zirvesi'nde sadece 24 cümle konuşmuştur. Bu durum, konuşmasını Demirel ve Gül'e oranla yaklaşık yüzde 84 kısa tutan Sezer'in, cumhurbaşkanlığı süresince Orta Asya devletlerine karşı ilgisinin az olduğu yönündeki görüşle de paralellik göstermektedir.

Açılış konuşmalarından hareketle yapılan içerik analizi incelendiğinde, Sezer'in, Demirel gibi, en çok kardeş kelimesine vurgu yaptığı görülmektedir. Sezer 24 cümlelik açılış konuşmasında, toplam yedi kez "kardeş" kelimesini kullanmıştır. Gül'ün konuşmasında ise, kardeş vurgusunun azaldığı ve en çok "işbirliği" kelimesinin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Gül, ortalama sekiz cümlede bir işbirliğinden bahsetmiş; kardeş vurgusunu ikinci sıraya atmış ve ortalama on bir cümlede bir "kardeş", "barış" ve "ekonomi(k)" kelimelerini kullanmıştır. Benzer şekilde, Demirel ve Sezer'de "kardeş" kelimesinden sonra "işbirliği", "barış" ve "ekonomi(k)" kelimelerini sıklıkla kullanmışlardır. Buradan hareketle, sıralaması değişmekle birlikte, üç liderinde en çok kullandığı dört kelimenin aynı olduğu dikkat çekmekte; bu çerçevede, liderlerin konuşmalarında ülkeler arasındaki yakınlığa dikkat çekerek, işbirliklerinin geliştirilmesini arzuladıkları ve bölgesel barışa önem verdikleri söylenebilmektedir.

Konuşmalarda en az kullanılan kelimeler incelendiğinde ise, Demirel'in konuşmasında en az vurgunun "eşit" kelimesine yapılmış olduğu ve bir defa "eşit" kelimesinin kullanıldığı; Sezer'in konuşmasında ise "tarih", "bağımsız", "eşit" ve "dayanışma" kelimelerinin birer defa kullanılarak en az vurgunun bu kelimeler üstüne yapıldığı görülmektedir. Demirel'in konuşmasında, özellikle, "tarih" ve "dayanışma" kelimelerine sıkça yaptığı vurgu dikkate alındığında, bu noktada Sezer ile farklılaştıkları görülmektedir. Gül'de benzer şekilde konuşmasında en az vurguyu "eşit", "kültür", "bağımsız" ve "dayanışma" sözcüklerine yapmış ve bu noktada, Demirel'den farklılaşmıştır. Bu çerçevede, Demirel'den farklı olarak, Sezer ve Gül'ün Orta Asya ülkeleri ile Türkiye arasındaki dayanışmaya verdikleri önemin azaldığı ve özellikle işbirliğini vurguladıkları söylenebilmektedir. Ayrıca, "bağımsız" kelimesine yapılan vurgunun azalmasının nedeni olarak da, Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını ilan etmelerinin üstünden uzun bir zaman geçmiş olması ileri sürülebilmektedir. Ancak sonuç olarak, her üç liderin de en az vurgu yaptığı ortak kelimenin "eşit" olduğu dikkat çekmektedir.

Yapılan tüm bu değerlendirmeler çerçevesinde, sonuç olarak, Demirel döneminde geliştirilen ilişkilerin Sezer'in cumhurbaşkanlığı döneminde kesintiye uğradığı ve gerilediği; Gül döneminde ise, Demirel dönemindeki kadar olmasa da, ilişkilerin tekrar önem kazandığı ve geliştirilmesine çaba harcandığı söylenebilmektedir.

Sonuç

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta Asya'da kurulan Türk cumhuriyetleri ile ilişkiler, 1991 yılından itibaren geliştirilmeye başlanmış; ancak plansız-programsız atılan adımlar neticesinde yapılmak istenilenlerin hepsinin gerçekleştirilmesi mümkün olmamıştır. Ancak yine de, 1991 yılına kadar bölge ile Türkiye'nin hiçbir ilişkisinin olmadığı göz önüne alınırsa, aslında ilişkilerin gelişmesinde çok büyük adımlar atıldığı fark edilecektir.

Bu çerçevede, Demirel, cumhurbaşkanlığı döneminde bölge ülkelerine birçok ziyarette bulunmuş ve bu ülkelerdeki devlet başkanları Demirel tarafından Türkiye’de konuk edilmiştir. Yine, gerçekleştirilen Türk cumhuriyetleri zirveleri ile ülkeler arasında yakınlık sağlanmış ve ortak kararlar alınmıştır. Bu bağlamda, ele alınan dönemde, 20 ikili görüşme ve beş zirve toplantısı gerçekleştirilmiştir ki bu da, 7 yıllık süre zarfında 25 kez bu ülkelerle bir araya gelindiğini göstermektedir. Bu ziyaretlerde kültürel ve ekonomik işbirliklerinin temelleri atılmış ve sonuç olarak Türkiye ile bu cumhuriyetler arasındaki ilişkiler geliştirilmiştir. Her ne kadar yapılmak istenen bazı projeler gerçekleştirilememiş ve ilişkiler istenilen düzeye çıkarılamamış olsa da; Türkiye’nin 1993-2000 yılları arasındaki dönemde, kendi iç sorunları göz önüne alınarak, bölgede yürütülen faaliyetler düşünüldüğünde ve Sezer ile Gül’ün cumhurbaşkanlıkları dönemiyle bu dönem karşılaştırıldığında çalışmanın hipotezi doğrulanmaktadır. Dolayısıyla Demirel’in, Türkiye’nin Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerinin gelişmesinde motor rolü oynadığı rahatlıkla söylenebilmektedir.

KAYNAKÇA

Akyol, Taha, Davos'taki Demirel, Milliyet Gazetesi, 27.01.1994, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/b2LDHCrRPNHLdJAAjVZyoQ_x3D_x3D_, (15.03.2013).

Aydemir, Ayhan, "Kerimov'dan 'Barış' Çağrısı", Milliyet Gazetesi, 11.05.1996, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/jwEZenCRjgB1G2yuNjN9Sg_x3D_x3D_, (06.05.2013).

Aydın, Mustafa, Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler, Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2012, ss. 366-439.

Başlamış, Cenk, Moskova Sonunda Patladı, Milliyet Gazetesi, 19.10.1994, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/PmLNMw9BWNX1xAbCcar7Gg_x3D_x3D_, (15.03.2013).

-----, Demirel'in Orta Asya Planı, Milliyet Gazetesi, 27.07.1998, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/6cpE_x2B_9_x2F_VNmVdm9iKtuUmlw_x3D_x3D_, (06.05.2013).

Birsel, Haktan; Özkaya Duman, Olcay, Tarihten Günümüze, Günümüzden Geleceğe Bir Güç Mücadelesi Oyunu: Avrasya, Orta Asya ve Türkiye, TheJournal of AcademicSocialScienceStudies, Vol. 5, Issue 6, 2012. ss. 81-90.

Cemal, Hasan, Batı'daki Türkiye'nin Doğu'daki Gücü, Milliyet Gazetesi, 14.11.1998, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/knSCjDudDYEoLWLfsGG7AQ_x3D_x3D_, (06.05.2013).

Çalışkan, Faruk; Özkaya, Elvan, Zirveden Rahatsız Olmasınlar, Milliyet Gazetesi, 19.10.1994, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Zq8_x2F_Bv5fM_x2B_4GGF8CfkIAMQ_x3D_x3D_, (15.03.2013).

Çevikcan, Serpil, Demirel'den Orta Asya Gezisine İptal, Milliyet Gazetesi, 26.10.1994, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/jSGjHqPz44XSUbwZofWGOg_x3D_x3D_, (15.03.2013).

-----, Demirel'den İstikrar Uyarısı, Milliyet Gazetesi, 08.06.2000, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/_x2B_1rocZ84UV6KIWI1F5ZaMWQ_x3D_x3D_, (15.03.2013).

Demiray, Erdinç, Anavatanlarından Sekiz Ülkeye Dağılmış Bir Halk: Ahıska Türkleri, Turkish Studies, Vol. 7/3, Summer 2012, Ankara, ss. 877-885.

Doğangün, M. Osman, Türk Cumhuriyetleri ile Ticari ve Ekonomik İlişkilerimizin Mevcut Durumu ve Geleceğine Yönelik Değerlendirme, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 15, Cilt 1, Semih Ofset, Ankara 1997. ss. 807-813.

Donat, Yavuz, Çankaya Zirvesi ve Altın Fırsat, Milliyet Gazetesi, 16.12.1996, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Bvr2VCRQ_x2F_GAVCYRWDPwccg_x3D_x3D_, (15.03.2013).

Durmuş, Mustafa; Yılmaz, Harun, Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelik Dış Politikası ve Bölgedeki Faaliyetleri, Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler, Editörler: Ayşegül Aydingün, Çiğdem Balım, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2012, ss. 483-587.

Erbay, Yusuf, Türkistan Pazarında Türk İşletmeleri, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 15, Cilt 1, Semih Ofset, Ankara 1997, ss. 825-836.

Erol, Mehmet Seyfettin, Türkiye'nin Orta Asya Politikasına Rusya Federasyonu ve Bölge Ülkelerinden Genel Bir Bakış, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt: 7, Sayı:1, 2012.

Gömeç, Saadettin, Türkiye-Türk Cumhuriyeti İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 1/1, Sonbahar 2007. ss. 114-131.

Gül, Abdullah, Türkiye'nin Türk Dünyasıyla İlişkilerine Genel Bir Bakış, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 15, Cilt 1, Semih Ofset, Ankara: 1997, ss. 34-36.

-----, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Konuşmalar, 16.09.2010, <http://www.tccb.gov.tr/konusmalar/371/77266/turk-dili-konusan-ulkeler-devlet-baskanlari-10-zirvesi-acis-konusmasi.html>, (15.06.2013)

Gülen, M. Fethullah, Orta Asya'da Eğitim Hizmetleri, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 15, Cilt 1, Semih Ofset, Ankara 1997, ss. 685-692.

Gürsoy, Abdulkadir, Küreselleşme Etkisinde Türk Dış Politikasında Eğilimler: Avrupa mı, Avrasya mı, Orta Asya mı?, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslar arası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara 2007.

Güvener, Eren, Dünyanın Gözü Avrasya'da..., Milliyet Gazetesi, 01.09.1995, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/vYPcMNHCCRK1G2NMDWRvwQ_x3D_x3D_, (15.03.2013).

İlcutluğ, Mert; Sancar, Rüya, Global Türkler'in Zirvesi, Milliyet Gazetesi, 01.05.1998, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/_x2F_iX3W56E_x2B_ULZusD0ITVCiw_x3D_x3D_, "06.05.2013".

Kahraman, İsmail, Türk Dünyasının Kültürel Bütünleşmesi ve Temel Değerlerimiz, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 15, Cilt 1, Semih Ofset, Ankara 1997. ss. 377-380.

Kalemlı, Mustafa, Türk Dünyasının Genel Değerlendirmesi, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 15, Cilt 1, Semih Ofset, Ankara 1997. ss. 17-27.

Kohen, Sami, Demirel Neden Sert Çıktı?, Milliyet Gazetesi, 11.05.1996, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/DiUaPY_x2B_B_x2F_N7YdDFX_x2F_4wdhQ_x3D_x3D_, (24.04.2013).

Kul, Murat; Tümer, Ateş, Demirel ve Gorbacov Nüfuzu Tartıştı, Milliyet Gazetesi, 18.07.1997, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/HI_x2F_chykqCzZyryB3MYoFKA_x3D_x3D_, (16.03.2013).

-----, Demirel'den Kırgızistan'a Demokrasi Öğüdü, Milliyet Gazetesi, 19.07.1997, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/H5NS_x2B_KkLpL320iDFFEY_x2B_qw_x3D_x3D_, (16.03.2013).

Laçiner, Sedat, Hazar Enerji Kaynakları ve Enerji-Siyaset İlişkisi, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, OAKA, Cilt: 1, Sayı:1, 2006, ss. 36-66.

Morgil, Orhan, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasında Ekonomik İşbirliğinin Geliştirilmesi, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 15, Cilt 1, Semih Ofset, Ankara 1997, ss. 773-777.

Okan, Oğuz, İhracatımız Açısından Orta Asya Cephesi, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 15, Cilt 1, Semih Ofset, Ankara 1997. ss. 822-824.

Oğuz, Şeref, Hızlı Tren İçimde Ukde Kaldı, Milliyet Gazetesi, 15.05.1996, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/9jcWesazhT0fp4sHX181rw_x3D_x3D_, (24.04.2013).

Sağlam, Mehmet, Türk Cumhuriyetleri ile Eğitim İlişkilerimiz, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 15, Cilt 1, Semih Ofset, Ankara 1997, ss. 683-684.

Seferov, Rehman; Akış, Ayhan, Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yaşadıkları Coğrafyaya Göçlerle Birlikte Genel Bir Bakış, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 24, Konya Güz 2008, ss. 393-411.

Turgut, Hulusi, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Avrasya ve Demirel Doğu Yakasının Hikayesi, I. Cilt, ABC Basın Ajansı, İstanbul 2001.

Türk, Fahri, Türk, Azerbaycan ve Orta Asya'da Değişim Sürecinde Ortaya Çıkan Turancı Siyasi Hareketler (1989-2007), BİLİG, Sayı: 51, Güz 2009. ss. 205-230.

-----, Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri Arasındaki İlişkiler (1992-2012), Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Ortadoğu 1990'lardan Günümüze, Editör: Fahri Türk, Paradigma Akademi Yayınları, Edirne 2013, ss.1-23.

Yalçınkaya, Fatih, Türkiye ve Orta Asya Devletleri Arasındaki Siyasi ve Diplomatik İlişkiler-Hükümetlerüstü Kuruluşlar (1992-2012), Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Ortadoğu 1990'lardan Günümüze, Editör: Fahri Türk, Paradigma Akademi Yayınları, Edirne 2013. s. 25-43.

Yapa, Ercan, 1991 Sonrası Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'daki Rolü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Kocaeli 2008.

Yinanç, Barçın, Baba Taşkent Zirvesinde, Milliyet Gazetesi, 22.10.1996, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/aYWox0RJfzdAF7_x2B_DW_x2B_ndw_x3D_x3D_, (15.03.2013).

Zeybek, Namık Kemal, Önce Bilgi ve Bilinç, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 15, Cilt 1, Semih Ofset, Ankara 1997. ss. 37-41.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Cumhurbaşkanlarımız, Süleyman Demirel, Konuşmaları, http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/suleyman_demirel/konusma/, (15.03.2013).

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, TİKA Hakkında, <http://www.tika.gov.tr/tika-hakkinda/1>, (11.03.2013).

Demirel'den Mesaj, Milliyet Gazetesi, 09.09.1998, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/9pModG2IW7_x2B_gt7zlegl1Dw_x3D_x3D_, (24.04.2013).

İşadamlarına Yeşil Pasaport Müjdesi, Radikal Gazetesi, 20.05.2012, http://www.radikal.com.tr/ekonomi/isadamlarina_yesil_pasaport_mujdesi-1088609, (06.05.2013).